Riksantikvarieämbetet

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor

– en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor

– en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan

Riksantikvarieämbetet

INNEHÅLL

FÖRORD 5

GRUNDLÄGGANDE PRINCIPER FÖR VÅRDEN AV DET KYRKLIGA KULTURARVET – POLICYDOKUMENT 6

INLEDNING 8

Kyrkorna är ett kulturarv som tillhör alla 8
Inventering som tydliggör kyrkornas kulturhistoriska karaktärsdrag 9
Syftet med inventeringen 9

SAMMANFATTNING 10
av handledningens rekommendationer

PROJEKTETS GENOMFÖRANDE 12
Vem bedömer kyrkornas kulturhistoriska värden – och hur? 12
Inventeringens omfattning och avgränsning 23
Organisation av arbetet 24
Tidplan och ekonomi 24
Förberedelser – Källgenomgång 25
Fältarbete 26
Rapport 28

EXEMPEL PÅ RAPPORTER 33
Jäts gamla kyrka, Småland 36
Spånga kyrka, Uppland 39
Urshults kyrka, Småland 44
Stenstorps kyrka, Västergötland 48
Ljungby kyrka, Småland 52
Älmhults kyrka, Småland 55

HUR KAN MATERIALET GÖRAS TILLGÄNGLIGT? 59

LITTERATURTIPS 60

KÄLLOR 63

Riksantikvarieämbetet
Box 5405, 114 84 Stockholm
Tel 08–5191 8000
Fax 08–5191 8083
E-post: bocker@raa.se
www.raa.se

Omslagets framsida:
Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden och fungerar som landmärke, orienteringspunkt i landskapet och staden. Oberoende av andra förändringar har kyrkan oftast stått kvar på samma plats genom århundraden. Sånga kyrka på Färingsö utanför Stockholm uppfördes på 1100-talet och berättar en drygt 800-årig historia. Foto Ingrid Schwanborg 2001

Omslagets baksida:
Koret i Jäts gamla kyrka, Småland, med korbänkar på ömse sidor om altaret. Den medeltida kyrkan med inredning och målningar från 1600- och 1700-talet kan på grund av sin sällsynt ålderdomliga helhetskaraktär räknas till ett nationellt omistligt kulturarv och är så ömtålig att endast varsamma underhålls- och konserveringsåtgärder är tänkbara. Foto Axel Unnerbäck 1996

Text: Ingrid Schwanborg
Grafisk formgivning: Inger Kåberg
© Riksantikvarieämbetet

Faksimiltryck: Alfaprint, Sundbyberg 2005

ISBN 978-91-7209-640-0, (PDF) 2012

FÖRORD

Riksantikvarieämbetets syfte med denna skrift är att stödja den regionala kulturmiljövården och Svenska kyrkan i att genom samverkansprojekt ta fram översiktlig kunskap om de kulturhistoriska karaktärsdragen hos varje kyrka samt de kvaliteter som det är särskilt viktigt att ta hänsyn till vid brukande och förvaltning. I skriften presenteras en modell för hur en inventering med sådan inriktning kan genomföras. Inventeringen genomförs lämpligen på ett enhetligt sätt i hela landet, så att den också ger en nationell överblick över kyrkobeståndet. Det kunskapsunderlag av översiktlig karaktär som ska tas fram i denna typ av inventering kan bilda en god grund för andra, fördjupade undersökningar, t ex inför upprättande av vårdplaner för kyrkorna.

Modellen har utarbetats av Riksantikvarieämbetet i samverkan med den regionala kulturmiljövården. Den bygger på erfarenheter från metodutvecklingsprojekt genomförda i Tidaholms pastorat, Kronobergs län och Falköpings kontrakt, i vilka även Svenska kyrkan har medverkat.

Vår förhoppning är att församlingarna och kulturmiljövården genom framtagandet av detta underlag skall finna goda utgångspunkter för framtida vägval i förvaltning och användning av kyrkorna.

Christina von Arbin
Överantikvarie

GRUNDLÄGGANDE PRINCIPER FÖR VÅRDEN AV DET KYRKLIGA KULTURARVET – POLICYDOKUMENT

(Gemensamt framtagna av Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet.
Publicerat i Fädernas kyrkor – och framtidens, s 175 f. SKU 1996:1)

- Kyrkorna är ett kulturarv som tillhör alla och skall bevaras åt kommande generationer.
- Kyrkorna är levande gudstjänstrum *och* ett ovärderligt kulturarv.
- Kulturmiljövårdens uppdrag är att företräda det allmänna vad gäller bevarande av kulturarvet och att i detta arbete göra en avvägning mot församlingens intressen.
- Kyrkan skall respekteras som "ett heligt rum" för högtid och stillhet – ett rum för gudstjänst och kyrkliga handlingar: dop, konfirmation, vigsel och begravning.
- Kyrkan skall respekteras som ett levande kulturarv där den i obruten kontinuitet bestående funktionen har ett värde i sig.
- Kyrkan skall respekteras som ett historiskt dokument.
- Kyrkan skall respekteras som ett arkitektoniskt monument.
- Hanteringen skall grunda sig på en sammanvägd bedömning av kyrkans uppgift att samla till gudstjänst och högtid å ena sidan samt kyrkans historiska, arkitektoniska och estetiska värden å den andra. Bedömningen skall ge underlag för ställningstaganden både i stort och vad avser de enskilda detaljerna.
- Hanteringen skall ske utifrån en helhetssyn på objektet.

- Grundläggande principer för god byggnadsvård skall alltid gälla. Det innebär
  - att visa respekt för originalet
  - att verka för reversibla åtgärder
  - att använda adekvata material och metoder
  - att ställa krav på kvalitet i material och utförande

- Estetiska omgestaltningar ("smakrestaureringar") bör bedömas restriktivt men kan komma ifråga exempelvis i en i flera etapper förvanskad kyrka av låg estetisk och antikvarisk kvalitet. Kraven på god arkitektonisk och estetisk gestaltning skall då ställas högt.

- Kyrkorna skall vara väl dokumenterade. Därvid skall utgångspunkten vara
  - att dokumentationen skall kunna ge underlag för en rekonstruktion i händelse av exempelvis brand
  - att kyrkan i princip skall bevaras för all framtid. Därför skall dokumentationen av åtgärder, metoder och material kunna ge tillräckligt underlag för det framtida underhållet
  - att kyrkorna i sig är värdefulla kunskapsbanker. Dokumentation av murverk, konstruktioner, snickerier, målningar, inventarier etc. skall syfta till att ta tillvara och sprida den kunskapen.

Kyrkorna är ett kulturarv som tillhör alla

För generation efter generation under mer än 1000 år har socknens kyrkobyggnad varit den naturliga samlingspunkten och symbolen för bygden. I utbyggnaden av våra städer har församlingar och arkitekter berikat miljön med nyskapande arkitektur – inte minst i vår tid. Konstnärer och konsthantverkare har i alla tider anlitats för att gestalta det kristna budskapet och ge kyrkorummet skönhet.

Kyrkomiljöerna med sitt rika innehåll, sin historiska förankring och sin roll som identitetsskapande symbol är ett omistligt kulturarv och en angelägenhet för alla.

Detta kulturarv förvaltas av Svenska kyrkans församlingar. Det är ett ansvar som ställer krav på kunskap och medvetenhet om de kulturhistoriska, konstnärliga och tekniska förutsättningarna som grund för en god, långsiktig förvaltning.

Inför relationsändringen mellan Svenska kyrkan och staten år 2000 formulerades ett antal grundläggande principer för vården av det kyrkliga kulturarvet. Dessa principer, som presenteras på föregående sidor utgör basen för överenskommelsen mellan Svenska kyrkan och staten.

Församlingarna som ägare och förvaltare stöttas från statens sida av antikvarisk expertis på länsstyrelser, länsmuseer och Riksantikvarieämbetet. Regelverket för bevarandet av de kulturhistoriska kvaliteterna återfinns i 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen mm.

Ett självklart mål i förvaltningen är att kyrkomiljön ska få vara en angelägenhet och en tillgång för alla – en miljö som omfattas av kärleksfull omsorg och ses som en resurs av betydelse för dagens människor. Kyrkomiljön ger möjlighet till andliga upplevelser genom gudstjänster, förrättningar och enskild andakt, gemenskap inom församlingen och upplevelser av konst, musik och kultur i vid mening. Den kan också berätta om gångna tider i den egna bygden och om liv och villkor under skilda epoker i vårt land. Denna möjlighet till förankring och utveckling har stor betydelse för många människor.

Inventering som tydliggör kyrkornas kulturhistoriska karaktärsdrag

För arbetet med att vårda och förvalta det kyrkliga kulturarvet behövs kunskaper av olika slag. Det finns bl a ett stort behov av både en överblick över kyrkobeståndet och ett kunskapsunderlag som tydligt lyfter fram och beskriver de kulturhistoriska kvaliteter varje kyrka har. Dessa kvaliteter bör vara styrande för de vägval man kommer att behöva göra nu och i framtiden. Det kan många gånger vara svårt för en församling att veta vad som från kulturhistorisk synpunkt är särskilt viktigt att beakta och ta hänsyn till vid planering av vård, underhåll och användning av kyrkomiljön. I medvetande om detta och även om behovet av bättre kunskapsunderlag för kulturmiljövårdens bedömningar har Riksantikvarieämbetet utarbetat denna handledning. Med den vill vi visa hur inventeringar med speciell inriktning på kyrkornas kulturhistoriska karaktärsdrag samt bedömning av vilka hänsyn som är speciellt viktiga för varje kyrka kan genomföras. Vilka kunskaper och upplevelser kan just den här kyrkan förmedla? Vad behöver man därför vara särskilt rädd om? Vilka kvaliteter är sköra och kräver särskilt stor omsorg i hanteringen? Det är frågor som det är angeläget att finna svar på för varje kyrka.

När detta kunskapsunderlag har framtagits finns en god grund för andra fördjupade undersökningar och inventeringar, t ex inför upprättande av vårdplaner.

Arbetet med den kulturhistoriska karakteriseringen och bedömningen underlättas av att det finns basuppgifter om Svenska kyrkans kyrkor i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Basuppgifterna består av administrativa uppgifter samt den information som tagits fram genom projektet Sockenkyrkorna – Kulturarv och bebyggelsehistoria och Riksantikvarieämbetets byggnadsregister för skyddade byggnader. Samtliga dessa uppgifter finns tillgängliga via Riksantikvarieämbetets hemsida från och med våren 2002.

Syftet med inventeringen

Det grundläggande målet för arbetet med kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkorna är att bygga upp ett aktuellt och lättillgängligt kunskapsunderlag om kyrkorna. Syftet är att hos Svenska Kyrkan, kulturmiljövården och allmänheten öka medvetenheten om varje kyrkas speciella kvaliteter, så att dessa bättre kan tillvaratas såväl i den dagliga skötseln som inför långsiktiga beslut.

Bedömningen av kyrkorna ska utgöra **grund för en inriktning** vid planering av åtgärder. Formuleringarna ska utformas så att de uppfattas som rekommendationer, men inte på ett sådant sätt att de föregriper länsstyrelsens beslut vid eventuell framtida tillståndsprövning.

Det kunskapsunderlag som ska tas fram är av översiktlig karaktär och kan utgöra en bas för olika fördjupade undersökningar alltefter behov, t ex för upprättande av vårdplaner.

KARAKTERISERINGEN OCH BEDÖMNINGEN SKA

- ge ett underlag som underlättar Svenska Kyrkans och kulturmiljövårdens långsiktiga planering ifråga om förvaltning och användning
- utgöra ett första underlag för ställningstaganden och prioriteringar på olika nivåer och i olika skeden i ekonomiska och kulturhistoriska frågor
- underlätta dialogen mellan kulturmiljövårdens företrädare och Svenska kyrkan med dess församlingar samt bidra till ökad medvetenhet om kyrkornas kulturvärden hos allmänheten
- skapa bättre förutsättningar för handläggningen av tillståndsprövning enligt 4 kap. lagen om kulturminnen m.m

SAMMANFATTNING

av handledningens rekommendationer:

- En översiktlig kulturhistorisk inventering av landets lagskyddade kyrkor bör genomföras med speciell inriktning på att tydliggöra de specifika kulturhistoriska karaktärsdragen för varje kyrka samt att peka på de kvaliteter som det är särskilt viktigt att ta hänsyn till i förvaltning och användning
- Inventeringen ska innebära att det för varje kyrka sammanställs ett informationsmaterial som i koncentrerad och lätt tillgänglig form förmedlar grundläggande fakta i en beskrivning och historik samt en kulturhistorisk karakteristik och bedömning.

  Att försöka fånga helhetskaraktären och sätta in kyrkan i ett större sammanhang är den centrala uppgiften. Vilken tidsprägel och kvalitet

har kyrkomiljön, kyrkans exteriör och interiör? Hur välbevarade är dessa och vad är viktigast att beakta i förvaltning och vård samt planering av användningen? Dessa frågor bör besvaras för varje objekt.

Uppgifter för beskrivning och historik kan till stor del hämtas ur det material som tagits fram genom Riksantikvarieämbetets projekt *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria* och som våren 2002 ska finnas presenterat i *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister*, vilket är tillgängligt via Riksantikvarieämbetets hemsida

- Vissa kyrkor har så stora kulturvärden och är så ömtåliga att andra åtgärder än varsamt underhåll och konservering inte är tänkbara. Dessa kyrkor är i sin helhet ett omistligt nationellt kulturarv. Inventeringen ska särskilt identifiera dessa kyrkor
- Arbetet utförs lämpligtvis läns- eller stiftsvis under ledning av kulturmiljövårdens regionala organ i samverkan med Svenska kyrkan genom den regionala samrådsgruppen. Representanter för enskilda församlingar bör också medverka ifråga om den egna församlingskyrkan. Riksantikvarieämbetet är samrådspart i principiella frågor och kan fungera som stöd vid framtagning av faktaunderlag
- Arbetet bör utföras av erfarna kyrkohandläggare vid länsmuseet och länsstyrelsen eller kvalificerad byggnadsantikvarie med särskild kunskap om och erfarenhet av kyrkobyggnader. Ansvaret för den kulturhistoriska bedömningen ska ligga hos den regionala kulturmiljövården
- Tyngdpunkten i inventeringsarbetet ligger på fältarbetet. Arbetsgruppens besök och gemensamma diskussion i varje kyrka är nödvändigt för att åstadkomma en sammanvägd bedömning av kyrkans kulturhistoriska karaktärsdrag och de speciella hänsyn dessa kräver.
- Arbetet bör genomföras snabbt och översiktligt. En vidare bearbetning av materialet kan lämpligen göras efterhand
- Inventeringen med inriktning på kulturhistorisk karakterisering och bedömning bör läggas upp som ett avgränsat projekt, men utgör en god grund för senare, fördjupade undersökningar, t ex inför upprättande av vårdplaner
- Materialet bör göras tillgängligt för allmänheten. Det kan publiceras stiftsvis eller länsvis. Delar av det bör också läggas in och göras tillgängligt i det ovan nämnda Kulturmiljövårdens bebyggelseregister
- Initiativ till projektet tas lämpligen av den regionala samrådsgruppen, som beslutar om ambitionsnivå samt finansiering av projektet

Vem bedömer kyrkornas kulturhistoriska värden – och hur?

Vårt lands omkring 3700 kyrkor representerar tillsammans närmare 1000 års arkitektur, byggnadshistoria och byggnadsteknik. Kyrkornas inventariebestånd utgör sammantaget en kulturskatt som i rikedom och bredd kan jämföras med det som finns samlat i landets museer. Ur ett internationellt perspektiv har särskilt de medeltida föremålen, såsom textilier och träskulpturer, stor betydelse, eftersom, vid jämförelse med övriga Europa, mycket finns bevarat i de svenska kyrkorna.

Kyrkorna avspeglar också andra delar av vår historia, t ex kyrkolivet och den sociala och ekonomiska utvecklingen. Alla sockenbor var engagerade i sin kyrka och deltagandet i gudstjänster och förrättningar var mycket stort ända fram till modern tid. Livets högtider såsom bröllop, dop och begravning ägde förr, liksom idag, rum i kyrkan och på kyrkogården. Sockenborna har också haft huvudansvaret för att bygga och pryda kyrkan, att underhålla den samt anskaffa inventarier. Genom kyrkan med dess inventarier, kyrkogård och arkiv i form av sockenstämmoprotokoll, räkenskaper m m kan man få en detaljrik bild av livet och människorna i en socken genom århundraden.

Kyrkornas gamla roll som socknens centrum bidrar också till att bevara sockenbegreppet och den lokala identiteten. Kyrkorna har stor betydelse som rumsliga orienteringspunkter och landmärken både på landsbygden och i staden.

Generellt lagskydd

I Sverige har kyrkorna mycket länge åtnjutit ett starkt skydd som ett viktigt kulturarv. Dagens kulturminneslag bygger på lagar och förordningar med hävd från 1600-talet. I 4 kap. lagen (1988:950, 1995:950, 1999:304) om kulturminnen m.m. står i 1§ att "kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel". 2§ lyder: "Kyrkobygg-

nader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas". I 3§ anges att kyrkor uppförda före utgången av år 1939 inte på något väsentligt sätt får ändras utan tillstånd från länsstyrelsen. Tillstånd krävs för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning. Ett urval av kyrkor, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna efter 1939 är också skyddade.

I kulturminneslagen förklaras inte närmare vad som menas med det kulturhistoriska värdet i kyrkorna, inte heller vad förvanskning innebär. Det ankommer på de kulturmiljövårdande myndigheterna att tolka lagen och att precisera den enskilda kyrkans kulturhistoriska värde, samt att avgöra vilka förändringar som kan tillåtas utan att värdet skadas eller medför förvanskning. Det finns dock vissa allmänt accepterade principer som utvecklats genom kunskaper och erfarenheter samt genom dialog mellan inblandade parter.

Värderingar växlar

Principer och värderingar är dock i ständig utveckling och skiftar över tiden, så har det alltid varit. De skiftar också mellan individer. De professionellas värderingar präglas av deras bakgrund och utbildning, en oundviklig förutsättning inom alla yrkesfält där ideella, andliga, estetiska och andra icke mätbara egenskaper hanteras. Även om olika uppfattningar kan råda i detaljbedömningar finns oftast consensus om huvudkriterierna för *högt kulturhistoriskt värde.*

Generella och individuella värden

Det faktum att samtliga av Svenska kyrkans kyrkor byggda före 1940, inte endast ett urval, skyddas av lagen, är ett uttryck för att alla dessa kyrkor generellt anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Samhället har i lagen uttryckt det allmännas vilja att alla kyrkor ska skyddas som ett gemensamt kulturarv att lämna vidare till kommande generationer. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, icke-materiella. Varje kyrka, oavsett ålder och konstnärlig utformning utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd eller stadsdel. Alla kyrkor sammantagna bildar ett heltäckande historiskt arkiv, de är dokument om en viktig sfär i vårt lands utveckling. I ett så-

dant mönster är ett enkelt kapell eller en 1900-talskyrka lika omistligt som en uråldrig domkyrka eller en praktfull barockkyrka. Just mångfalden och det stora tidsspannet gör kategorin kyrkor så intressant.

Kyrkorna tillmäts *generella värden*, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. Det kyrkliga kulturarvet som helhet har alltså ett högt kulturhistoriskt värde. Varje kyrka har också egna specifika *individuella värden*.

I den kulturhistoriska karakteristik och bedömning som i denna handledning föreslås upprättas för alla kyrkor behöver endast kyrkornas individuella värden och karaktärsdrag iakttagas och redovisas. De generella värdena kan formuleras i rapportens inledning. Naturligtvis ska de alltid ingå i en helhetsbedömning när ett förändringsförslag för objektet eller dess användning prövas.

Nedan följer exempel på *generella* kulturhistoriska värden och karaktärsdrag:

- kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett *landmärke*, en orienteringspunkt i landskapet och staden. Oberoende av andra förändringar har kyrkan oftast stått kvar på samma plats genom århundraden
- kyrkan och kyrkomiljön utgör oftast ett *tidsdokument* som berättar om olika epokers kyrkliga, politiska, ekonomiska och sociala förhållanden samt seder och bruk. Den har *lokalhistorisk* betydelse genom att den har varit ett historiskt sockencentrum och en viktig offentlig byggnad och avspeglar en eller flera tidsepoker i stadens/socknens historia
- kyrkan har kontinuerligt använts i sin *ursprungliga funktion* som lokal för gudstjänst, förrättningar och andakt under en lång och obruten tid
- kyrkan är för många en *symbol* för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron
- kyrkan är för många människor ett *rum för livets högtider*, fyllt av personliga minnen
- kyrkan har med *gemensamma resurser* skapats och utsmyckats av församlingsbor. Dess utformning och inredning *speglar olika tiders estetiska ideal och bildspråk*
- kyrkobyggnadens arkitektur och utsmyckning skildrar ofta genom symboler och i bilder kyrkans förkunnelse och bibelns berättelser och *speglar därmed olika tiders andliga liv och trosföreställningar*

De *individuella* värdena är mera specifika och hör ihop med varje enskild

kyrkas och kyrkomiljös speciella förutsättningar. Nedan följer exempel på individuella kulturhistoriska värden:

- kyrkan kan ha ett stort *byggnadsteknikhistoriskt* intresse. Detta gäller speciellt de riktigt gamla byggnaderna, från 1600-talet och tidigare, då skriftliga dokument är fåtaliga och byggnaden i sig är det enda dokumentet. Den kan också vara *hantverkshistoriskt* intressant
- kyrkan kan ha stor *arkitekturhistorisk, restaureringshistorisk* och *konsthistorisk* betydelse som ett pionjärarbete i svensk arkitektur eller som ett representativt exempel på en viss tids stil eller restaureringsprinciper eller innehålla särskilt intressant utsmyckning
- kyrkan kan ha hög *konstnärlig/arkitektonisk/estetisk kvalitet.* Kyrkan är ofta ortens mest påkostade byggnad med rik inredning och många föremål som ger besökaren en konstupplevelse. Bedömningarna kan växla över tiden, men hög konstnärlig kvalitet är ofta oomtvistad och bestående
- kyrkan kan vara en tydlig och intressant avspegling av en eller flera epokers *liturgi och gudstjänstliv*
- kyrkan kan berätta om ståndssamhället och belysa bygdens/landets *socialhistoria, ekonomiska historia* samt *personhistoria* t ex genom bänkdelningssystem och straffstock, gravar och gravminnen, inskrifter och donationer
- kyrkan kan ingå som en viktig *del i en kulturhistoriskt betydelsefull stads- eller bymiljö*

Varje kyrka ger en historisk tidsdimension som kan avläsas och upplevas olika starkt beroende på hur kyrkan hanterats genom tiderna.

Av stor betydelse är *autenticitet*, det äkta och ursprungliga. En kyrkobyggnad eller inredning som bevarats oförändrad från tillkomsttiden förmedlar kunskaper om och upplevelser av denna tid.

Autentiska spår av lång användning, nötta ytor, s k *patina*, kan förstärka upplevelsen och är därför värdefulla och viktiga att bevara.

Många kyrkor ingår i en större grupp av kyrkor från samma tid och av liknande typ. Det typiska och vanliga, d v s det *representativa*, har sitt värde som ett uttryck för en utbredd och uppskattad tradition. Även det idag alldagliga och ofta förekommande kan förändras eller tas bort och bli alltmer sällsynt.

Det *ovanliga* och unika är också en kvalitet att värna om. T ex är Hedareds kyrka i Västergötland särskilt intressant och ett omistligt kulturarv genom att den är den enda bevarade medeltida stavkyrkan i Sverige.

Foto Rolf Nilsson 1987

Foto A Hegethorn 1924, ATA

Samtidigt som kyrkan är ett landmärke geografiskt ger den en tidsdimension och fungerar som symbol för socknens/stadens och dess invånares historia.

Ibland avspeglar kyrkan en epok i en stads historia. I Kalmar (ovan) reser sig Tessins barockkyrka högt över den småskaliga stadsbebyggelsen och står som ett monument över 1600-talets storhetstid.

I Nässjö (t.v.) illustrerar stadskyrkan i tegelgotik från 1908–09 ortens snabba utveckling som järnvägsknut under senare delen av 1800-talet; kyrkan är en av stadens få offentliga byggnader som bevarats från denna expansionsperiod.

Foto Ingrid Schwanborg 2001

Den samlade kyrkomiljön vid Gökhems medeltida kyrka berättar om hur ett sockencentrum har brukat fungera. På bilden syns t.v. kyrkstallarna och t.h. skolan. Nära kyrkan finns också prästgården och den gamla fattigstugan.

Sankt Tomas kyrka i Vällingby, Stockholm, är, liksom många andra moderna kyrkor, en viktig del av förortscentret. Den är ritad av Peter Celsing och representerar det bästa av 1970-talets kyrkoarkitektur.

Foto Ingrid Schwanborg 2000

Foto Axel Unnerbäck 1996

Hemmesjö gamla kyrka är välbevarad sedan byggnadstiden på 1150-talet. Kyrkomiljön med sin sällsynt ålderdomliga karaktär ger en stark historisk upplevelse och förmedlar ovärderliga kunskaper om vår äldsta stenbyggnadskonst.

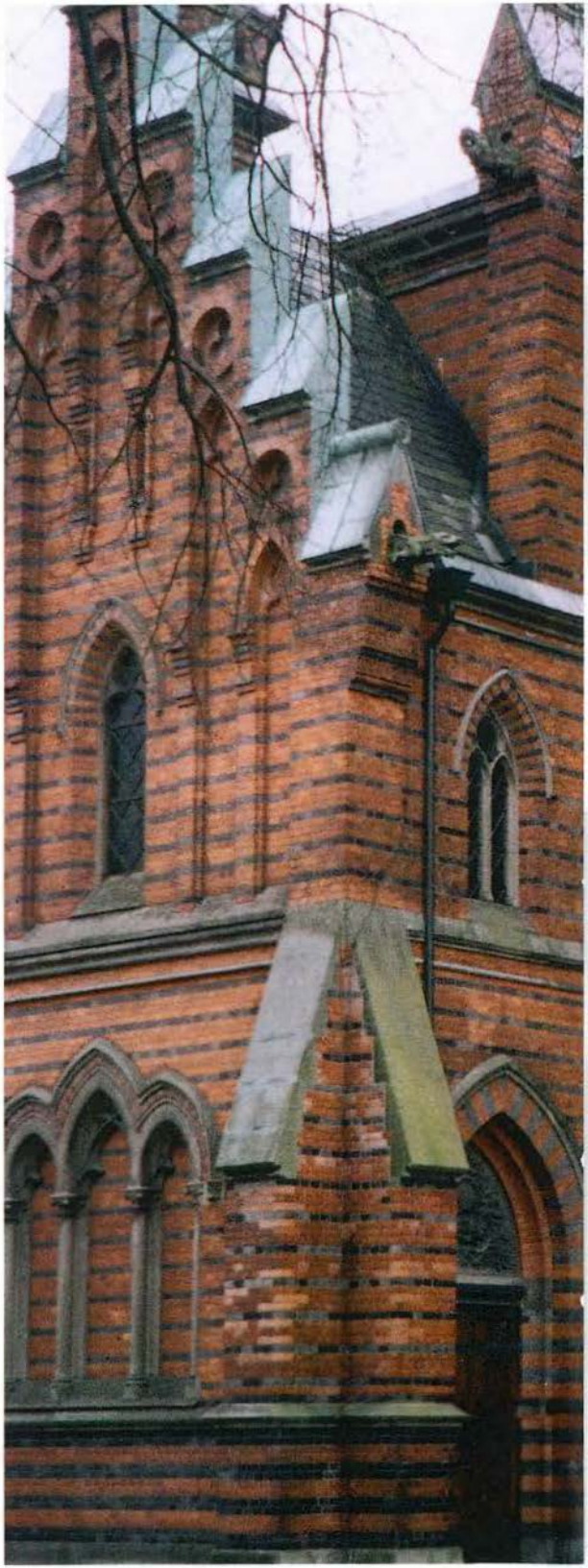

Foto Axel Unnerbäck 1994

Helgo Zettervalls Allhelgonakyrkan i Lund i högklassigt och konsekvent genomförd nygotik. Den rikt dekorerade kyrkan är i stort sett oförändrad såväl exteriört som interiört.

Foto: Axel Unnerbäck 1996

Två rum av olika karaktär som förmedlar olika slags upplevelser och kunskaper. Ovan det sällsynta, nedan det vanliga, representativa. I sakristian i Jäts gamla kyrka ovan är tak och väggar täckta av 1700-talsmålningar av stort konsthistoriskt intresse. Dala kyrka nedan är uppförd på 1870-talet i nygotisk stil. Inredningens kvalitet är enkel men ett tydligt uttryck för sin tid. Här tar man ett kliv 130 år tillbaka i tiden eftersom den ursprungliga inredningen i stort sett är bevarad.

Ingrid Schwanborg 2001

Foto Axel Unnerbäck 1996

Ett undanställt föremål, kyrkans gamla rokokopredikstol med ursprunglig färg och förgyllning. En lösryckt del av 1700-talets kyrkorum, som bär på mycket historisk information och genom sin orörda äkthet och patina förmedlar en tidskänsla.

Foto Axel Unnerbäck 1996

Altarpredikstolen i Fröslunda kyrka är en ovanlig inredningsdetalj av hög konstnärlig kvalitet.

I många kyrkor tas delar av bänkinredningen bort i takt med ett minskande besökarantal eller av andra skäl. Bänkarna har stor betydelse för balans och harmoni i kyrkorummets arkitektur. Bänkkvarterens inramning visar också prov på hantverksskicklighet och sin tids smak. Här 1600-talets bänkar i Alvesta kyrka med skuren och målad dekor i senrenässans.

Foto Axel Unnerbäck 1996

Foto Axel Unnerbäck 1996

Foto Axel Unnerbäck 1996

Också de vardagliga detaljerna är viktiga för helhetsintrycket. I kyrkorna är dessa ofta utförda i gediget hantverk av hög kvalitet, något som inte får glömmas bort i hanteringen av dem. Empirefönstret överst t.v. har ursprunglig båge, blåsta glas och smidda beslag. Nedan t.v. originalfönster från 1800-talets början med ursprungliga plåtbeslag och tidstypisk färgsättning i brunocker.

Foto Axel Unnerbäck 1996

Foto Axel Unnerbäck 1996

Kyrkogården är en plats för eftertanke och reflektion. Platsen har många gånger en mycket längre historia än kyrkan. Gravminnena är länkar till personer som har levt och verkat i bygden och ofta finns ett urval av olika tiders gravminnen bevarade på kyrkogården. Stenmurar och en krans av mäktiga lövträd bildar ofta en värdig ram kring kyrkogården. Moderna krav på lätthanterlig skötsel riskerar dock många gånger att sudda ut spåren av gamla traditioner som stenramar kring gravarna och grusade gångar.

Foto Axel Unnerbäck 1996

Foto Ingrid Schwanborg 2001

Skogskyrkogården, Stockholm, (t.v och nedan) utformad av Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz och i huvudsak klar 1940, har blivit världsberömd för sin arkitektoniska gestaltning av landskap och byggnader. Den har blivit förebild för ett nytt slags begravningsplatser och har även förklarats tillhöra världskulturarvet.

Foto Ingrid Schwanborg 2001

Inventeringens omfattning och avgränsning

Arbetet med kulturhistorisk karakterisering bör omfatta alla kyrkor som är skyddade enligt 4 kap. lagen om kulturminnen mm.

ARBETET BÖR OMFATTA

- kort beskrivning av kyrka och kyrkomiljö samt historik
- kulturhistorisk karakteristik och bedömning
- identifiering av kyrkor som i sin helhet bör betraktas som nationellt omistligt kulturarv och är så ömtåliga att andra åtgärder än varsamt underhåll och konservering inte är tänkbara

Beskrivningen av varje enskild kyrka bör sätta in kyrkan i dess kulturhistoriska sammanhang och omfatta en kortfattad beskrivning av kyrkplatsen och dess historiska utveckling, kyrkogården, kyrkobyggnaden med inredning. Tyngdpunkten bör ligga på kyrkobyggnaden med dess inredning.

Ambitionsnivån bör sättas så att projektet kan genomföras inom relativt kort tid och ändå uppfylla syftet. Redovisningen bör vara lätt tillgänglig och lätt att använda. Den bör därför vara kortfattad och endast innehålla för syftena relevanta uppgifter.

För ett effektivt genomfört arbete och för ett bra och tydligt resultat är det viktigt att karakteriseringsprojektet genomförs som ett avgränsat projekt. Andra typer av inventeringar, t ex av inventarier eller skadebesiktningar inför upprättande av vårdplaner kan genomföras som separata projekt efter karakteriseringsarbetet och med detta kunskapsunderlag som grund.

Nationell överblick – regionala särdrag

Utöver projektets primära målsättning att få fram ett gott bedömningsunderlag för varje enskild kyrka kan det vara lämpligt att också ge en samlad överblick över kyrkorna i regionen. Detta förutsätter en vidare bearbetning av det insamlade materialet.

Det är av stort intresse att skapa en bakgrund som gör det möjligt att se kyrkorna i ett större sammanhang. Åldersfördelning, olika kyrktyper, byggnadsmaterial, trender ifråga om förändringar under olika skeden, arkitekter, påverkan av olika liturgiska strömningar etc är exempel på aspekter som kan vara intressanta att analysera.

Riksantikvarieämbetet arbetar (1996–2002) med projektet Sockenkyr-

korna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. I planerna för "Sockenkyrkoprojektet" ingår att för de flesta landskap sammanställa översikter över kyrkornas regionala särdrag. Detta material bör utnyttjas och kompletteras med den nya kunskap som framkommer genom karakteriseringsprojektet.

Organisation av arbetet

Arbetet bör genomföras i samverkan mellan Svenska kyrkan och kulturmiljövården. Ett naturligt forum för diskussion om uppläggning och finansiering av projekten är de regionala samrådsorgan med representanter från Svenska kyrkan, länsstyrelsen och länsmuseet, som från år 2000 finns i varje stift.

Arbetet kan utföras som projekt omfattande t ex ett län eller stift. Den kulturhistoriska kompetens och de resurser som behövs för inventeringen finns huvudsakligen hos länsstyrelser och länsmuseer. Likaså finns viktiga kunskapskällor i dessa institutioners arkiv.

Riksantikvarieämbetets roll är att fungera som samrådspart i principiella frågor m m. Riksantikvarieämbetet bör vid behov kunna medverka vid projektplaneringen samt delta i fältarbetets inledning t ex under några dagar. Det bör också ingå i Riksantikvarieämbetets uppgift som samrådspart att lämna synpunkter på karakteriseringar och på urvalet kyrkor med de mest ömtåliga kulturvärdena. Ta kontakt med Riksantikvarieämbetet vid planeringen av projektet.

Kulturmiljövårdens regionala organisation bör ha ansvaret för genomförandet av arbetet och de kulturhistoriska bedömningarna, som ställer höga krav på antikvarisk kompetens och erfarenhet av frågor om vård av kyrkor. Goda kunskaper om regionens kyrkor underlättar arbetet betydligt. Lämpligast är därför att de ordinarie kyrkohandläggarna på länsstyrelse och länsmuseum ingår i en arbetsgrupp som utför arbetet. Dessa är också vana vid att tillsammans arbeta med tillståndsprövning i kyrkoärendena, vilket bör medföra större effektivitet i genomförandet. Om möjligt bör också en målerikonservator delta. Representanter för respektive stiftskansli och församling bör också medverka.

Tidplan och ekonomi

För att arbetsgruppen ska kunna få en god helhetsbild och en referensram för jämförelse inom det område man valt att arbeta med, bör fältarbetet genomföras inom en begränsad tidsperiod, t ex under ett halvår. Besök i

2–4 kyrkor per dag har visat sig vara lagom av flera skäl under förutsättning att man har förberett sig väl genom inläsning av registeruppgifter, litteratur och arkivmaterial om kyrkan (se avsnittet Fältarbete).

Den genomsnittliga tidsåtgången kan uppskattas till totalt 10–20 arbetstimmar per kyrka. Denna uppskattning utgår från att två personer förbereder och genomför fältarbetet samt gör efterarbetet. Sammanträdestid och administration är inräknad. Tid för fotografering tillkommer.

För publicering av rapport beräknas ytterligare tid per kyrka beroende på ambitionsnivå.

Med ovanstående förutsättningar kan kostnaden för varje kyrka, inklusive resor, traktamenten, fotografering och kostnad för framtagning av arkivmaterial, grovt uppskattas till ca 5.000–10.000 kr. Det under år 2001 genomförda pilotprojektet i Falköpings kontrakt, vilket har omfattat kompletterande inventering samt kulturhistorisk karakterisering och bedömning av 50 kyrkor, har kostat ca 10.000 kr per kyrka.

Eventuell publiceringskostnad för rapport tillkommer.

Kunskaper om kyrkans byggnadshistoria är en nödvändig utgångspunkt för fältarbetet. Därför bör fältarbetet förberedas genom framtagning av uppgifter ur register, litteratur och arkiv.

Kulturmiljövårdens bebyggelseregister innehåller från och med våren 2002 en kyrkoregisterdel med kulturhistorisk basinformation om kyrkor tillhöriga Svenska kyrkan. Registret är tillgängligt via Riksantikvarieämbetets hemsida. I registret finns administrativa uppgifter och i vissa fall uppgifter från inventeringar. Vidare finns de kyrkobeskrivningar som framtagits inom projektet *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria.* Projektet har som mål att analysera kyrkobyggandets utveckling, utbredning och regionala varianter samt sätta in kyrkorna i deras kulturgeografiska och bebyggelsehistoriska sammanhang. Underlag i form av kort beskrivning och historik har genom arkiv- och litteraturstudier tagits fram för de av Svenska kyrkans kyrkor som är uppförda före 1950. Vid planeringen av karakteriseringsprojektet i stiftet/länet bör kontakt tas med Riksantikvarieämbetet (se vidare KÄLLOR).

Kyrkobeskrivningar

Tryckta kyrkobeskrivningar som monografierna i serien *Sveriges Kyrkor, Upplands kyrkor* osv, översikter som *Kyrkobyggnader 1760–1860* samt tryckta vägledningar, som ofta finns i kyrkorna, är självklara som grund-

material. Uppgifter för analys av kyrkplatsen kan hämtas ur sammanställningar i kulturmiljövårdsprogram, bevarandeprogram och liknande (se vidare LITTERATURTIPS).

Arkiv

Det är mycket värdefullt att vid besöken i kyrkorna ta med kopior av äldre fotomaterial och ritningar i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA, RAÄ, se KÄLLOR). Detta material är av stor betydelse särskilt ifråga om interiörernas förändringshistorik. Interiörerna har oftast genomgått betydligt större förändringar än exteriörerna. Foton utgör inte sällan den enda dokumentationen över utförda förändringar. I samband med projektplaneringen bör kontakt tas med ATA för att kontrollera om det arkivmaterial man behöver titta på är digitaliserat eller om det måste kopieras. Kostnader för kopiering av bilder och arkivhandlingar måste inräknas i projektkostnaden.

Den snabbgenomgång av litteratur, register och arkivmaterial som lämpligen föregår fältarbetet bör vid den efterföljande rapportsammanställningen, i de delar som det behövs, kompletteras med en mera noggrann genomgång av handlingar, t ex tillståndsansökningar och rapporter över utförda arbeten, ritningar, uppmätningar och foton i ATA, länsstyrelsernas och länsmuseernas arkiv. Tillståndsprövningen för ändringar av kyrkor handlades av Riksantikvarieämbetet fram till 1 juli 1995 då denna funktion övertogs av länsstyrelserna. För ändringar efter denna tidpunkt bör således länsstyrelsernas arkiv kontrolleras.

Fältarbete

En kulturhistorisk karakterisering och bedömning bygger på att *besök* görs i den aktuella kyrkan. Arkiv- och litteraturuppgifter samt foton kan inte ge en samlad helhetsbild och förändringar som påverkat kyrkans karaktär kan ha skett på senare tid utan att uppgifter om detta tillfogats arkiven.

För att i samråd på plats kunna göra de bedömningar som karakteristiken ska bygga på måste arbetsgruppen gemensamt besöka varje kyrka. Enligt erfarenheterna från pilotprojekten kan det vara lagom att besöka ca 2–4 kyrkor per dag. I landsdelar med mycket långa avstånd mellan kyrkorna kan det bli nödvändigt att samordna arbetet med andra besök. Fältarbetet bör dock i regel genomföras inom en koncentrerad tidsperiod, t ex ett halvår för ett normalstort län, för att arbetsgruppen ska kunna få en samlad

helhetsbild av länets/stiftets kyrkor. Kyrkrika län/stift och utpräglade glesbygdsområden som är mera tidskrävande kan dock behöva delas in i flera etapper.

Fotografering görs lämpligen i samband med fältarbetet. Nytagna foton av kyrkornas exteriörer och interiörer är en viktig del i redovisningen.

Fältarbetets huvudsakliga moment:

- *beskrivning* (eller komplettering av befintlig beskrivning) av miljö, kyrkogård, kyrkans exteriör och interiör
- arbetsgruppens *diskussion* och *gemensamma formulering* av en karakteristik och bedömning
- *fotografering* exteriört och interiört, såväl av helheten som intressanta detaljer

Det är lämpligt att använda en *blankett* eller *checklista*. En sådan kommer att finnas tillgänglig via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister.

Vid fältarbetet bör även *biutrymmen* som läktare, vapenhus, sakristia, tornrum och vind kontrolleras. Sådana utrymmen kan ibland visa upp en helt annan karaktär och tidsprägel än kyrkorummet och lämna viktig information om kyrkans byggnadshistoria. Kyrkorummets bänkar är t ex ofta ombyggda och ommålade, medan bänkar på läktaren kan ha kvar sin ursprungliga form och färg. Delar av äldre inredning förvaras i många fall i torn och på vindar och kan ge värdefull information om kyrkorummets tidigare utseende och genomförda förändringar.

Om möjligt bör en *målerikonservator* delta i fältarbetet. Konservatorn kan bidra med bedömningar ifråga om färgskiktens ålder mm.

Metoden innebär att varje kyrkas individuella kulturhistoriska egenskaper och historia redovisas i en rapport under rubriken Beskrivning och historik. Därefter följer en kulturhistorisk analys och sammanvägning av de olika egenskaperna. Resultatet redovisas i den koncentrerade karakteristiken och bedömningen, som så tydligt som möjligt klargör vilka egenskaper som är särskilt viktiga och ömtåliga för förändringar och måste hanteras med särskild omsorg.

Den viktigaste delen av fältarbetet är arbetsgruppens gemensamma diskussion och analys av kyrkans kulturhistoriska egenskaper, ömtålighet mot förändringar samt formulering av karakteristiken och bedömningen. Detta bör göras medan man är kvar på platsen och har färska intryck av helhet och detaljer samt möjlighet att kontrollera fakta. Karakteristiken bör vara så utformad att den ger en helhetsuppfattning och sätter in kyrkan i ett större sammanhang.

Inventarier noteras i de fall de har betydelse för helhetsbedömningen av kyrkan. T ex är de epitafier och begravningsvapen som ofta finns upphängda i ett gravkor av betydelse för förståelsen av sammanhanget mellan kyrkan och den släkt som byggt gravkoret.

Fotograferingens omfattning och kvalitet kan variera, alltifrån enkla arbetsbilder till kvalitetsbilder för publicering.

Det är viktigt att ta tillvara den lokala kunskapen hos församlingsborna. Någon representant för respektive församling bör därför medverka för att lämna upplysningar ifråga om sin egen kyrka. Innan rapporten för kyrkan färdigställs för dataregistrering och eventuell tryckning bör representant för församlingen återigen medverka genom att ges tillfälle att yttra sig över denna.

Detta inventeringsarbete bör inte omfatta skador och annat som man anser bör åtgärdas. Det kan t ex handla om putsbortfall, färgsättning, en olämplig heltäckningsmatta eller lack på ett trägolv. Vissa rekommendationer av den typen kan vara motiverade och bli en hjälp för församlingen att i fortsättningen välja material och metoder som bättre stämmer överens med den kulturhistoriska miljön i kyrkan, men hör mera hemma i en *vårdplan*.

Inventeringen/karakteriseringen kan däremot vara en god grund för en fördjupad undersökning inför upprättande av vårdplan.

Rapport

Det insamlade materialet redovisas i en enhetligt utformad rapport för varje kyrka.

Rapporten ska innehålla det minimum av uppgifter som har relevans för syftet: att i koncentrerad form ge en uppfattning om respektive kyrkas individuella kulturhistoriska karaktärsdrag och vad som särskilt bör beaktas. Den modell som här presenteras är utarbetad dels med hänsyn till att den ska vara lätt att använda, dels med hänsyn till att arbetet skall kunna genomföras inom en koncentrerad tidsperiod och med rimliga resurser. Rapporten bör därför inte vara alltför omfattande.

RAPPORTEN SKA INNEHÅLLA:

- administrativa basuppgifter som hämtas från Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, t ex fastighetsbeteckning, socken, stift, kommun, län, landskap
- kortfattad beskrivning och historik om kyrkomiljön, kyrkoanlägg-

ningen med kyrkobyggnad och kyrkogård samt eventuellt andra byggnader och objekt som klockstapel, gravkapell och stiglucka

- i vissa speciella fall uppgift om betydelsefulla inventarier
- en kulturhistorisk karakteristik och bedömning med uppgift om vad man särskilt bör tänka på, d v s vad som kräver extra hänsyn i förvaltning och användning av kyrkan samt redovisning av om kyrkan tillhör de för förändring mest ömtåliga kyrkorna i landet
- käll- och litteraturuppgifter
- uppgift om när inventeringen och fotograferingen är utförd
- inventerarens/inventerarnas namn
- namn på den/de personer som svarat för karakteristik och kulturhistorisk bedömning respektive rapportsammanställning samt uppgift om respektive personers arbetsplats
- fotografens namn

Beskrivning och historik

Beskrivning och historik ska vara **kortfattad.** Den ska ligga till grund för karakteristik och bedömning och innehålla sådana uppgifter som gör det möjligt att förstå karakteristiken och motiven för de bedömningar denna innehåller.

Uppgifterna för varje kyrka ska ställas upp systematiskt **enligt samma mall** vad gäller disposition och rubriksättning och bör omfatta

- kortfattad beskrivning av omgivande miljö, kyrkplatsen och den historiska utvecklingen, eventuella äldre byggnader som ingår i den samlade kyrkomiljön. Om kyrkan ingår i ett riksintresseområde eller annat av kulturmiljövården utpekat område bör detta anges
- kyrkogårdens karaktär (ålderdomlig, moderniserad), inhägnader, äldre gravminnen, klockstaplar, markbehandling, vegetation m m
- beskrivning av kyrkobyggnaden med uppgifter som är relevanta för syftet. Informationen i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister kompletteras och uppdateras utifrån de noteringar som gjorts vid besiktningen av kyrkan.

  Kyrkobeskrivningen ska omfatta exempelvis byggnadsår, eventuell arkitekt eller byggmästare, stil eller tidsprägel (exteriör och interiör), plantyp (helst med angivande av väderstreck), byggnadsmaterial, fasad-

och takmaterial, huvudsakliga kulörer ut- och invändigt, tak- och golvmaterial, målningsutsmyckning, inredningens tillkomsttid och hantverkskvalitet, bänkinredningens omfattning och indelning, speciella inslag som t ex altarpredikstol, ombyggnadsetapper och annan förändringshistorik samt restaureringsarkitekter. Även sena nytillskott som läktarunderbyggnad eller moderniserat kor bör redovisas. Intressanta äldre konstruktionsdelar såsom takstolar och murverk från 1600-talet eller tidigare noteras, liksom fönster, dörrar och andra byggnadsdetaljer av intresse. Uppgift om tidigare kyrkors läge noteras.

Uppgifter om vad som gjorts vid restaureringar och andra förändringar samt årtal för dessa och vem som gestaltat/projekterat ändringarna bör ingå. Det är viktigt att så långt möjligt redovisa vad som är original och vad som har tillkommit vid senare förändringar.

Tyngdpunkten i beskrivningarna bör ligga på interiörerna. Oftast är det nutida förändringstrycket större på dessa än på exteriörerna. De är också mera komplexa till sin karaktär och kräver därmed större utförlighet i redovisningen. Exteriörerna är mindre komplicerade men känsliga för förändringar, eftersom de är viktiga i landskapsbilden och för närmiljön.

Inventarierna är intimt förknippade med kyrkans historia och utgör en del av varje kyrkas speciella karaktär. Det kan vid planering av åtgärder vara av betydelse att känna till om kyrkan äger t ex flera medeltida skulpturer, en uppsättning betydelsefulla inventarier som tillkommit vid ett speciellt tillfälle i kyrkobyggnadens historia. Man får också en tydligare helhetsbild av kyrkan om man känner till detta. Därför bör inventarier som är av betydelse för helhetssynen på kyrkan finnas med i redovisningen. Detta torde dock inte vara aktuellt mer än i vissa speciella fall. Några mera omfattande uppgifter än föremålets benämning och ålder är knappast relevant för syftet.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning – att fånga kyrkans helhetskaraktär

Den centrala uppgiften i projektet är att försöka fånga kyrkans helhetskaraktär. Vilken tidsprägel och kvalitet har kyrkomiljön och kyrkobyggnadens exteriör och interiör, vad är välbevarat och vad är viktigast att beakta i förvaltning och användning så att kulturvärdena bevaras? Dessa frågor bör besvaras för varje objekt.

Begreppet *kulturhistorisk karakteristik och bedömning* används här om en sammanfattning av de karaktärsdrag som kan anses ha stor betydelse för respektive kyrkas kulturhistoriska ställning och av de kvaliteter som särskilt ska beaktas i förvaltning och bruk av kyrkan.

Avsnittet delas upp i **en löpande text** och **en förtydligande "punktlista"** som anger vad som är särskilt viktigt att tänka på i förvaltningen och bruket av kyrkan. I den löpande texten ges en helhetsbild av kyrkans karaktär. Här kan följaktligen även egenskaper som anses mindre ömtåliga och mindre hänsynskrävande beskrivas om de är viktiga delar av helhetskaraktären. I "punktlistan" beskrivs de ömtåliga egenskaper, som det är viktigt att ta extra hänsyn till.

Det är viktigt att formulera "punktlistan" så att den uppfattas som rekommendationer. Formuleringarna ska inte utformas på ett sådant sätt att de föregriper länsstyrelsens beslut vid en eventuell framtida tillståndsprövning. Undvik uttrycken bör, skall, får inte osv. "Punktlistan" ska visa på de viktigaste ömtåliga karaktärsdragen och vara grund för en inriktning vid planering. Detta betyder inte att andra karaktärsdrag är oviktiga. Allmän varsamhet måste alltid gälla för hela kyrkomiljön, liksom att det alltid måste finnas ett acceptabelt motiv för att tillåta förändring som minskar det kulturhistoriska värdet.

Som framhållits ovan har varje kyrka såväl *generella som individuella kulturhistoriska värden*. Avsikten med en karakterisering av kyrkorna är inte att göra en heltäckande beskrivning av de kulturhistoriska värdena för respektive kyrka. De generella värdena, som ju i princip finns hos alla kyrkor, skall i detta sammanhang inte behöva påpekas för varje kyrka utan kan formuleras i rapportens inledning. I stället handlar det om att lyfta fram den särskilda karaktären och de individuella karaktärsdrag som är speciellt viktiga att uppmärksamma. Det kan t ex vara fråga om att kyrkan har en mycket hög ålder eller en särskilt intressant byggnadshistoria, den kan vara typisk för det sena 1800-talets nygotik, den kan ingå i en värdefull arkitektonisk helhetsmiljö, den kan ha en bevarad rik målningsdekor, den kan vara bevarad intakt och därmed vara ett tydligt exempel på sin tids arkitektur, inredningskonst och liturgiska tradition, den kan vara representativ för en viss arkitekt, den kan ha ålderdomlig patina osv.

Kyrkans generella värden som gudstjänstrum, rum för livets högtider, historiskt sockencentrum, symbol för bygden, landmärke etc ska, även om de inte redovisas särskilt i detta sammanhang, naturligtvis alltid vara en självklar utgångspunkt när det vid tillståndsprövning blir fråga om en heltäckande bedömning av en kyrkas kulturhistoriska värde.

Kyrkan ska också om möjligt sättas in i ett större jämförande perspektiv, t ex *interiör med en av landets få helt bevarade restaureringar från det*

sena 1800-talet, eller *ett av landets bäst bevarade exempel på 1920-talets kyrkobyggnadskonst.*

Betydelsen av intressanta konstruktioner och detaljer ska framhållas, såsom murverk från 1600-talet eller tidigare, originaldörrar och -fönster samt speciella eller sällsynta företeelser som herrskapsbänkar och altarpredikstolar.

Om kyrkan och kyrkomiljön i sin helhet eller till vissa delar bedöms ha så ömtåliga kulturhistoriska kvaliteter att andra åtgärder än varsamt underhåll och konservering inte är tänkbara bör detta tydligt framgå av avsnittet kulturhistorisk karakteristik och bedömning. Detta kan uttryckas som i exemplet Jäts gamla kyrka: "kyrkan med sin miljö kan på grund av sin sällsynt ålderdomliga helhetskaraktär räknas till ett nationellt omistligt kulturarv och är så ömtålig att andra åtgärder än varsamt underhåll och konservering inte är tänkbara". Dessa kyrkor utgör förmodligen en liten del, uppskattningsvis 5–10% av kyrkorna, men antalet varierar i olika regioner. Ibland kan hela kyrkomiljön sägas ha detta värde, ibland endast kyrkobyggnaden.

Foton

Rapporten bör kompletteras med nytagna foton och eventuellt även äldre.

Litteratur och källor

Litteratur och källor från vilka uppgifter till beskrivningen har hämtats bör redovisas i rapporten. En kompletterade generell käll- och litteraturförteckning bör upprättas gemensamt för hela materialet.

Övriga uppgifter

Datum för fotograferingen och namn på fotografen bör anges. Uppgifter om vem/vilka som utfört fältarbetet och datum för besöket i kyrkan samt vem/vilka som ansvarat för den kulturhistoriska bedömningen och sammanställt rapporten bör finnas lätt tillgängliga antingen i rapporten eller i nära anslutning till denna. Ange även personernas arbetsplats.

EXEMPEL PÅ RAPPORTER

I detta avsnitt visas några exempel på hur rapporter enligt den rekommenderade modellen kan se ut. Exemplen har valts för att visa spännvidden i kyrkobeståndet vad gäller kyrkor av olika karaktär och också olika slags krav på speciella hänsyn vid handhavandet av dem.

Jäts gamla kyrka har valts för att visa ett exempel på kyrkor som är så ömtåliga att i princip inga förändringar är tänkbara. Hela kyrkan har så unika och omistliga värden att det här endast kan bli fråga om att varsamt underhålla och konservera när det behövs. Kriterierna för en sådan bedömning i det här fallet är att hela kyrkan har bevarats i ett mycket ålderdomligt skick och att man här kan uppleva en helhetsmiljö där tiden stannat ungefär på 1600–1700-talet. Kyrkan innehåller också speciella inslag som inte så ofta har bevarats, t ex den rika målningsdekoren från 1700-talet och sidoläktaren. Ett särdrag är även korbänkarna som är sammanbyggda med altaret. Att en bänk nära koret tagits bort för att där placera en synt och en elorgel, påverkar i denna ålderdomliga kyrka upplevelsen av helheten och tidsprägeln på ett negativt sätt.

För att visa att det inte bara är kyrkor av hög ålder som kan anses tillhöra den kategori kyrkor i vilka förändringar inte är tänkbara ska här nämnas ett sentida exempel, Engelbrektskyrkan i Stockholm, som dock inte är med i exempelsamlingen. Byggd som en påkostad stadskyrka 1909–14 efter en arkitekttävling som vanns av arkitekten Lars Israel Wahlman, kom den att bli ett av nationalromantikens och jugendtidens främsta byggnadsverk och även internationellt betydelsefull. En rikt utsmyckad, symbolmättad kyrka, gestaltad av arkitekten in i minsta detalj. Han har även ritat inventarier som silver- och textilföremål. Kyrkan är så gott som helt bevarad sedan tillkomsten.

Älmhults kyrka, påminner på många sätt om Engelbrektskyrkan, men har inte samma unika konstnärliga och arkitektoniska kvalitéter som denna. Även Älmhults kyrka tillhör nationalromantiken och är alltså en relativt ung kyrka. Den har också gestaltats av en framstående kyrkoarkitekt som inte bara ritat kyrkobyggnaden utan också i stort sett alla delar av inredningen och den är väl bevarad.

Ingrid Schwanborg 2001

I miljonprogramsområdet Tensta – Rinkeby i Stockholm byggt på 1970-talet ligger *Spånga kyrka*. Den har liksom Jäts gamla kyrka en nästan tusenårig historia, och är ett exempel på lång kontinuitet men uppvisar flera tydliga "årsringar" genom förändringsskeden ända in i vår tid. Kyrkan har stark och påtagligt synlig anknytning till personer som har levt i socknen genom sitt vackra gravkor från 1600-talet. Det uppfördes för ätten Bonde som hade säte på Hässelby slott och stora markinnehav här och på andra ställen.

Urshults kyrka är ett exempel på en nyklassicistisk kyrka med två tydliga "årsringar" i balans med varandra: den ursprungliga kyrkobyggnaden från 1800-talets början med till större delen bevarad exteriör och inredning samt en invändig restaurering på 1890-talet.

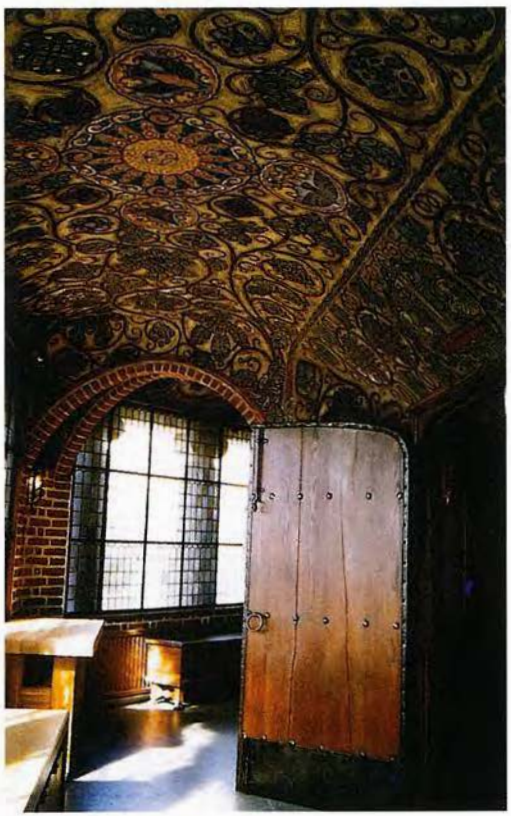
Här gäller det att bevara balansen och inte "restaurera bort" ett av tidsskikten, eller splittra upplevelsen genom nya markanta tillskott. Den typ av dekormålning från 1890-talet som smyckar kyrkans långhusväggar har varit betydligt vanligare i svenska kyrkor, men har till stor del tagits bort eller målats över omkring mitten av 1900-talet. Därför är det särskilt viktigt att vara rädd om denna i Urshults kyrka.

Även i Urshult finns speciella särdrag, som altarpredikstol och en ovanlig bänkinredning, vilket bidrar till att hela kyrkan kräver extra hänsyn.

Stenstorps kyrka tillhör en i Sverige mycket utbredd kyrkotyp, den nyklassicistiska kyrkan, populärt kallad Tegnérladan, med sina vita murar,

stora rundbågiga fönster och tornet med lanternin. Till bilden av den vanliga Tegnérladan hör idag också att den har genomgått några förändringsfaser sedan byggnadstiden. Men ofta har, som i Stenstorp, det mesta av det ursprungliga kyrkorummet bevarats och de senare tillskotten i stort sett utformats på ett anpassat sätt så att karaktären har bibehållits. Stenstorps kyrka berättar bl a om en församling som i nära 200 år haft ambitionen att använda sin kyrka med dess givna förutsättningar och vårda det befintliga.

En kyrka som har genomgått många förändringar både exteriört och interiört och där det är svårt att definiera någon speciell tidsprägel eller uppleva en samlad helhetsgestaltning är *Ljungby kyrka*. Kyrkan utgör dock genom sitt läge mitt i tätorten och intill den medeltida kyrkplatsen ett tidsdokument och en viktig historisk symbol i stadsbilden. Interiörens många inslag från olika tider vittnar om kyrkans historia under växlande stil- och smakideal. Splittringen kan uppfattas som oharmonisk och man skulle, för att motverka detta, vid eventuella förändringar kunna sträva mot en mera enhetlig och samlad helhetsgestaltning.

Ingrid Schwanborg 2001

Engelbrektskyrkan i Stockholm (ovan t.v och t.h.) kom att bli ett av nationalromantikens och jugendtidens främsta byggnadsverk och är även internationellt betydelsefull. En rikt utsmyckad, symbolmättad kyrka, gestaltad av arkitekten in i minsta detalj. Tre av tidens framstående konstnärer har arbetat med utsmyckningen: Filip Månsson, Tore Strindberg och Olle Hjortzberg.

Jan Andersson, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

JÄTS GAMLA KYRKA

Jäts socken, Jäts kyrka 1:1, Växjö stift, Växjö kommun,
Kronobergs län, Småland

Foto Jörgen Andersson, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

BESKRIVNING OCH HISTORIK

KYRKOMILJÖN

Jäts gamla kyrka är belägen på en höjd intill gamla landsvägen mellan Växjö och Urshult och omges av ett öppet odlingslandskap. Kyrkbacken är gräsbevuxen och vid backens norra sida ligger den f d skolan från 1846 numera privatbostad, och ett stycke nordväst om kyrkogården den gamla prästgården.

KYRKOANLÄGGNINGEN

Kyrkogården som är helt gräsbevuxen med huvudsakligen resta gravstenar inhägnas av en gråstenskallmur. På kyrkogården finns en klockstapel av klockbockstyp. Dess ålder är okänd men den var i bruk 1672.

Kyrkan uppfördes omkring år 1200 i sten med rektangulärt långhus och smalare rakslutet kor i öster. Vapenhuset vid långhusets västgavel tillkom 1686 och sakristian norr om koret 1733. Sakristians timmerväggar är rödmålade medan vapenhusets är klädda med tjärad spån. Övriga fasader är putsade och vitkalkade med fragmentariskt bevarad 1600-talsdekor i rött. Taken är spånklädda. Långhusets västportal är ursprunglig och dess dörr är medeltida. Den ursprungliga sydportalen gjordes om till fönster 1796. Den romanska takstolen tycks till stor del vara bevarad.

Interiören är starkt präglad av en rik målningsdekor utförd av Johan Christian Zschotzscher 1749 på korets och långhusets tak och väggar samt läktarnas barriärer. Det plana innertaket tillkom 1747. Även vapenhus och sakristia har tak- och väggmålningar från 1700-talet. Det murade altaret är ursprungligt och som altarprydnad används ett medeltida krucifix. Nuvarande bänkinredning och orgelläktare tillkom på 1600-talet, "kvinnoläktaren" längs norra långhusväggen 1739 och orgelfasaden 1872. Kyrkan saknar predikstol sedan denna överförts till nya kyrkan. Kyrkan har "skurgolv" av breda, obehandlade plankor. Under koret finns en murad gravkammare från 1700-talet.

Kyrkan togs ur bruk 1910 varvid en del av inventarierna överfördes till den nya kyrkan som invigdes samma år. 1959, 1969 och 1972–74 företogs restaurerings- och konserveringsarbeten då bl a taken spåntäcktes. 1974 togs kyrkan åter i bruk och används nu sommartid. På södra sidan i långhuset har främsta bänken tagits bort för att ge plats åt en elorgel och en synt.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Jäts gamla kyrka med kyrkogård, sockenstuga och prästgård utgör en sällsynt ålderdomlig samlad kyrkomiljö. Byggnadens romanska konstruktion och karaktär är välbevarad. Interiört är såväl kyrkorummet som vapenhuset och sakristian starkt präglade av den rika målningsdekoren från 1700-talet och inredningen från 1600- och 1700-talet. Ovanliga inslag är sidoläktaren, som sträcker sig längs hela nordväggen och korbänkarna, som är sammanbyggda med altaret och avsedda för prästen respektive klockaren.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan med sin miljö kan på grund av sin sällsynt ålderdomliga helhetskaraktär räknas till ett nationellt omistligt kulturarv och är så ömtålig att endast varsamma underhålls- och konserveringsåtgärder är tänkbara

Källor och litteratur: Liepe, Anita, Jäts kyrkor. Sveriges Kyrkor, Småland V:2. Stockholm 1977
Inventeringsdatum: 1996-08-27
Inventerare: Heidi Vassi, Eva Åhman
Ansvar kulturhistorisk karakterstik och bedömning: Ingrid Schwanborg och Axel Unnerbäck, Riksantikvarieämbetet, Heidi Vassi, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Eva Åhman, Smålands museum
Rapportsammanställning: Ingrid Schwanborg

SPÅNGA KYRKA

Spånga socken, (Tensta 3:8), Stockholms stift, Stockholms kommun, Stockholms län, Uppland

Foto Ingrid Schwanborg 2000

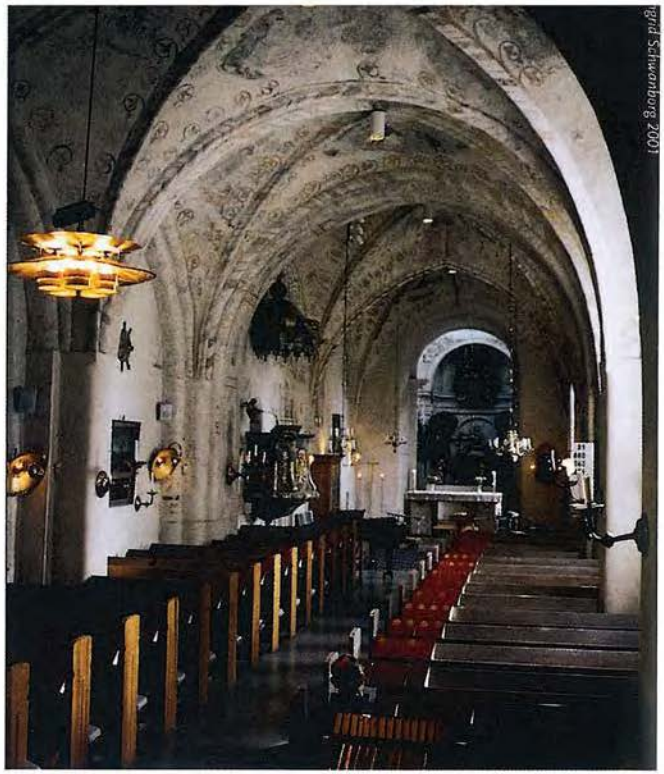
BESKRIVNING OCH HISTORIK

KYRKOMILJÖN

Spånga kyrka ligger i utkanten av Stockholmsförorten Tensta, som byggdes under 1960-talet som en del i det s k miljonprogrammet. Tidigare var detta jordbruksområde. Spånga socken är mycket rik på fornlämningar och är ett av Sveriges runstensrikaste områden, vilket tyder på att området tidigt varit bebyggt och så småningom blivit säte för personer med mycket egendom och inflytande.

Sydöst om kyrkogården ligger prästgården, en rektangulär byggnad av sekelskiftskaraktär, i två våningar, vitputsad med grå snickerier samt plåttak i skivtäckning. I nordväst, strax utanför kyrkogårdsmuren, ligger den s k tiondeboden, en knuttimrad, rödmålad byggnad med sadeltak täckt med enkupigt tegel.

Ingrid Schwanborg 2001

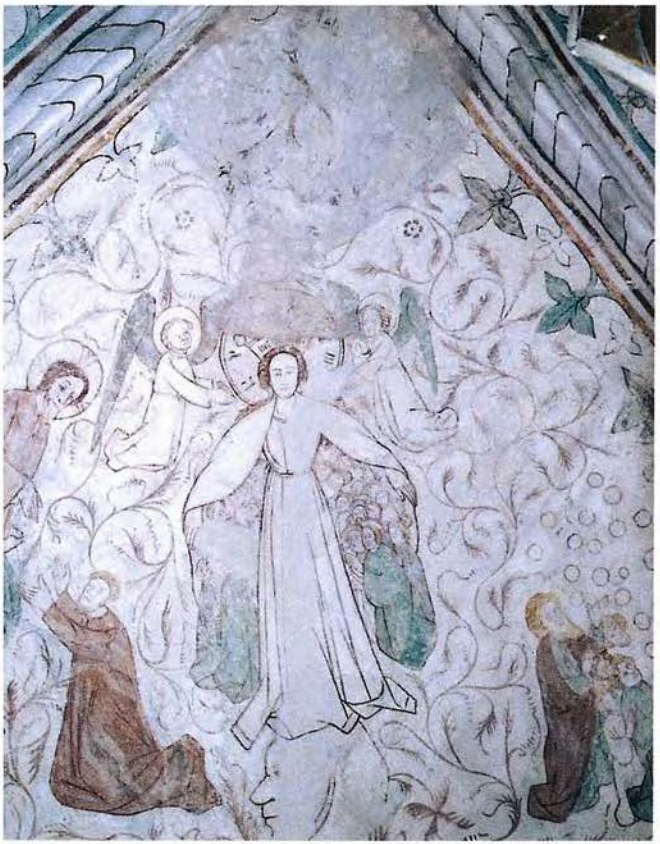

Foto Ingrid Schwanborg 2001

Kyrkogården omgärdas dels av stenmur av vald och kluven sten i kallmur, dels av häck. Den har ingångar i söder, öster och norr med vitputsade grindstolpar och smidesgrindar. Kyrkogården, som har utvidgats i flera omgångar är planerad med träd, häckar och gräsmattor. Gångarna är asfalterade. Några äldre gravar är bevarade. Några runstenar är uppställda nära kyrkan. I söder ligger ett gravkapell med kvadratisk plan, vit fasadputs och säteritak täckt med svartmålad järnplåt.

Kyrkobyggnaden består av långhus med kor i öster, torn i väster, vapenhus i söder, sakristia och en komplementsbyggnad till sakristian i norr samt ett gravkor öster om koret. Murarna är spritputsade och alla tak är täckta med kopparplåt. Gravkoret är slätputsat och avfärgat i tegelrött med detaljer som listverk, omfattningar, vapensköldar och inskriftstavlor i grå kalksten. Kyrkan har en ingång genom en spetsbågig öppning i vapenhusets sydfasad med en medeltida, rikt järnbeslagen port. I långhusets sydfasad finns fyra stora, rundbågiga fönster och i tornets västmur ett runt fönster. Genom en murtrappa i tornet kan man nå de övre våningarna. Kyrkorum och vapenhus är kryssvälvda och rikt bemålade.

Kyrkan uppfördes i fältsten omkring mitten av 1100-talet med långhus och ett lika brett, kraftigt torn samt ett smalare kor, rakt avslutat eller med absid. Tornets kraftiga dimensioner samt att det hade en högt belägen ingång i väster kan tyda på att det byggts för försvarsändamål. Det fanns vardera två rundbågiga fönster i söder och norr. Den nuvarande ingången i sydväggen är den ursprungliga. Under 1300-talets tidigare del kryssvälvdes och bemålades långhuset och sakristian tillkom. De norra fönstren murades igen och två nya sydfönster upptogs. Kring mitten av 1400-talet revs det ursprungliga koret. Nytt kor byggdes genom förlängning av långhuset med två travéer och triumfbågen vidgades. Vapenhuset tillkom samtidigt. De nya delarna av kyrkan kryssvälvdes och försågs med kalkmålningar. En bred, spetsbågig öppning till tornrummet togs upp. Omkring 1670 uppfördes gravkoret för riksskattemästaren Gustaf Bonde på Hässelby slott. Sannolikt ritades det av Nicodemus Tessin d ä och den invändiga rika stuckaturen har tillskrivits Carlo Carove. Altarets kalvariegrupp ur Burchardt Prechts verkstad är skänkt av Gustaf Bonde. En brand 1723 förstörde tornets barockhuv från 1670 samt gravkorets tak, vilket uppbyggdes något förenklat. Den nuvarande predikstolen tillverkades av Olof Gerdman 1758. Den nuvarande tornhuven med lanternin tillkom 1824 då kyrkan restaurerades. Bl a tillkom flera fönsteröppningar då. 1905 frilades och kompletterades de år 1739 överkalkade målningarna i samband med en större restaurering under ledning av arkitekten Gustaf Pettersson med A Eldh som konservator. De medeltida kalkmålningarna nymålades

på ett sätt som förvanskade originalet. 1953–55 restaurerades kyrkan på nytt av professor Erik Lundberg. Kalkmålningarna befriades så långt möjligt från 1905 års övermålning utom i vapenhuset. Kyrkan grundförstärktes, kompletterades med en tillbyggnad i norr, yttertaket täcktes med kopparplåt, fönstren i nordmuren liksom en ingång i väster murades igen, ny bänkinredning ersatte bänkarna från 1700-talet, orgelläktaren revs och en ny orgel placerades i tornets bottenvåning, nytt altare och ny armatur tillkom. 1983 renoverades fasaderna. 1998 rengjordes kyrkans valv och väggar samt iordningställdes en andaktsplats mitt emot sydingången.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Spånga medeltida kyrka och dess kyrkplats med runstenar vittnar om en 1000-årig historisk kontinuitet, av särskild betydelse i den omgivande storskaliga förortsbebyggelsen från 1960-talet. Kyrkan, som flera gånger har förlängts och förändrats, har kvar det medeltida murverket och sin senmedeltida utsträckning. Exteriören har senare givits en nyklassicistisk prägel, som med sina vitputsade fasader kontrasterar mot stormaktstidens praktfulla gravkor, avfärgat i gulrött. Gravkoret påminner om att stormannaätten Bonde hade stora godsinnehav där Spånga ingick. Det hör till stormaktstidens förnämsta, som arkitektur, genom sin rika skulpturala utsmyckning och genom de tidstypiska begravningsvapnen. Gravkorets anspråksfulla placering bakom koret ger en bild av den framträdande roll ätten spelade i bygdens och kyrkans liv under stormaktstiden.

Kyrkorummet, som har tillkommit i flera etapper under medeltiden, har en senmedeltida prägel med sina rikt bemålade kryssvalv från 1300- och 1400-talen. Predikstolen är ett förnämligt rokokoarbete och vittnar om ett förändringsskede i kyrkans historia under 1700-talet. I övrigt är bänkinredning, orgel, ny armatur samt ett tidstypiskt altarbord i råhuggen vit marmor tillkommet vid 1950-talets renovering av Erik Lundberg och utgör ett vittnesbörd om sin tids syn på bevarandeideologi och gestaltning av ny inredning i äldre kyrkorum.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan och kyrkogården samt prästgård och tiondebod utgör en samlad miljö med en tusenårig historia
- kyrkobyggnaden är ett väl bevarat byggnadsverk från medeltiden med tillskott framförallt från stormaktstiden och hör med sin målnings- och stuckaturutsmyckning till ett nationellt omistligt kulturarv

- det medeltida murverket i sig utgör ett omistligt historiskt dokument
- i kyrkans exteriör är två epoker i kyrkans historia tydliga: stormaktstidens, genom gravkoret, och den nyklassicistiska perioden genom kyrkans på 1800-talet omgestaltade tornhuv och långhusets stora, rundbågiga fönster
- interiören har en senmedeltida prägel med sina bemålade valv och väggar samtidigt som stormaktstiden har avsatt markanta spår genom gravkorets kupolrum bakom altaret
- gravkoret hör till stormaktstidens förnämsta ifråga om den arkitektoniska gestaltningen. Den invändiga stuckaturen är utförd av en av tidens främsta stuckatörer i Sverige. Gravkoret med sina många begravningsvapen och andra personminnen är ett av många vittnesbörd om hur stormaktstidens välbärgade samhällsklasser byggde monument över sig själva i kyrkorna. Det är också ett personhistoriskt monument över ätten Bonde på Hässelby slott och ett vittnesbörd om dess starka anknytning till Spånga kyrka
- 1700-talets predikstol är av hög kvalitet och är en rest av ytterligare ett tidskikt i kyrkans historia

Källor och litteratur: Nisbeth, Åke, Spånga kyrka. 1998.
Sveriges Kyrkor, Stockholm VIII:2. Stockholm 1959
Inventeringsdatum: 2001-03-29
Inventerare: Ingrid Schwanborg
Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Ingrid Schwanborg och Ingrid Sjöström, Riksantikvarieämbetet
Rapportsammanställning: Ingrid Schwanborg

Foto Jörgen Andersson, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

URSHULTS KYRKA

Urshults socken, Urshult 2:1, Växjö stift, Tingsryd kommun,
Kronobergs län, Småland

Foto: Albin Dahlström 1991, ATA

BESKRIVNING OCH HISTORIK

KYRKOMILJÖN

Kyrkan ligger vid Åsnens strand i södra delen av Urshults samhälle. Söder om kyrkan finns fem bevarade kyrkstallar.

KYRKOANLÄGGNINGEN

Kyrkogården som omges av en stenmur är moderniserad, bl a med asfaltsgångar.

Kyrkan uppfördes 1808–10 i nyklassicistisk stil efter ritningar av Daniel Forssman, strax norr om platsen för den ursprungliga medeltida träkyrkan. Den är en salkyrka med ett lanterninförsett torn i öster och en mindre, rektangulär utbyggnad bakom koret i väster, inrymmande sakristia. Kyrkan är byggd av sten, utvändigt spritputsad och gulvitkalkad med slätputsade lister och omfattningar samt brunmålade snickerier. Det

tidigare skiffertäckta taket koppartäcktes 1948. Ytterdörrarna i nygotisk stil har troligen tillkommit i slutet av 1800-talet.

Interiören präglas framförallt av två tidsperioder: 1808–10 då kyrkan byggdes samt 1890–91 då den restaurerades. Bänkinredningen är omfattande med ovanlig, bevarad indelning i åtta kvarter. De ursprungliga korbänkarna är kvar men förminskade. Orgeln tillkom 1825 och altarpredikstolen 1844.

Vid 1890–91 års omfattande interiöra renovering tillkom målningarna som helt täcker alla väggar. Korväggens hela bredd upptas av figurmålningar, bl a Korsfästelsen, och långväggarna har friser med motiv ur Jesu liv samt kvadermålning, allt målat av konstnären Ludvig Frid. Läktarbarriärens dekormålning utfördes av Mattis Hörberg. Taket målades i blått med stjärnor i silverbrons, vilket dock borttogs vid 1934 års omfattande renovering under ledning av arkitekt Paul Boberg. 1934 tillkom också nya fönsterbågar, vindfång vid ingångarna, bänkarna ombyggdes till större bekvämlighet och de främre borttogs. Hela inredningen marmoreringsmålades. 1977 fick hela kyrkan nytt golv och nytt fristående altare. Altarringen avkortades, två bänkar närmast koret och fyra längst bak togs bort, läktaren sänktes och flyttades fram, nya läktartrappor och små inbyggnader under läktaren för toaletter, brudkammare och kapprum tillkom samt ny färgsättning i grått, brutet vitt och guld. Arkitekt var Mogens Barsöe.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Kyrkan har en välbevarad nyklassicistisk exteriör med undantag för det senare tillkomna koppartaket samt portarna i nygotik. Interiören är sällsynt med en av landets få bevarade restaureringar från det sena 1800-talet med sina karakteristiska väggmålningar. Det stora kyrkorummet präglas av två tidsskikt, dels 1890-talets omfattande målade utsmyckning, dels den bevarade nyklassicistiska inredningen med omfattande bänkinredning i ovanlig kvartersindelning. Ovanlig är också altarpredikstolen. Smärre moderna inslag är det fristående altaret och de minimala läktarunderbyggnaderna.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan som helhet är synnerligen ömtålig
- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den stilrena nyklassicistiska sockenkyrkotypen
- kyrkans sällsynta interiör med en av landets få bevarade väggmålningar karakteristisk för restaureringar från det sena 1800-talet

Foto Jörgen Andersson, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

- kyrkorummets prägel av två tidsskikt, dels 1890-talets omfattande målade utsmyckning, dels den bevarade nyklassicistiska inredningen
- kyrkorummets omfattande bänkinredning med sin ovanliga kvartersindelning är ett betydelsefullt inslag i kyrkorummets arkitektur
- altarpredikstolen tillhör en av landets få bevarade

Källor och litteratur: Kyrkobyggnader 1760–1860, del II, Småland och Öland. Sveriges Kyrkor, vol 216. Stockholm 1993
Inventeringsdatum: 1996-08-15
Inventerare: Heidi Vassi och Eva Åhman
Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Ingrid Schwanborg och Axel Unnerbäck, Riksantikvarieämbetet, Heidi Vassi, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Eva Åhman, Smålands museum
Rapportsammanställning: Ingrid Schwanborg

Foto Ingrid Schwanborg 2001

STENSTORPS KYRKA

Stenstorps socken, Stenstorp 32:1, Falköpings kommun, Skara stift,
Västra Götalands län, Västergötland

Foto Ingrid Schwanborg 2001

BESKRIVNING OCH HISTORIK

KYRKOMILJÖN

Kyrkan är belägen i utkanten av villasamhället Stenstorp, som ligger i en jordbruksbygd mellan Falköping och Skövde. Till kyrkplatsen hör kyrka och kyrkogård. Stenstorp ingår i Falbygdens riksintresseområde.

KYRKOANLÄGGNINGEN

Kyrkogården är omgärdad med en kallmurad stenmur. Kyrkogården, som har utökats flera gånger, är delvis moderniserad. Den är planerad med asfalterade och grusade gångar, gräsmattor och träd. En del gravar, även från det sena 1900-talet, har stenramar.

Den nuvarande *kyrkan* uppfördes 1816–17 ca 300 meter sydväst om

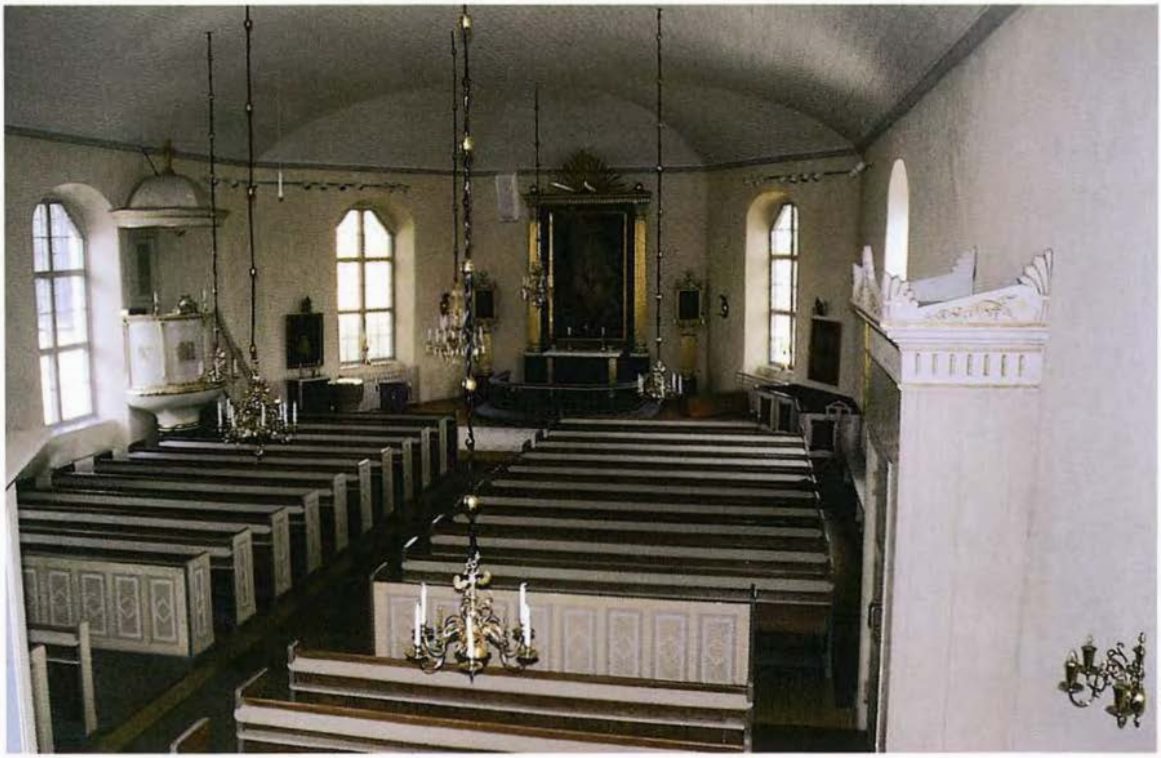

Foto Ingrid Schwanborg 2001

den gamla kyrkplatsen. Den gamla kyrkan, uppförd på medeltiden, är bevarad som ruin.

Kyrkobyggnaden är uppförd i nyklassicistisk stil efter ritningar upprättade 1805 av arkitekten J W Gerss, som i huvudsak följdes med undantag för koravslutningen som Gerss ritat halvrund med plats för sakristia, och tornavslutningen som kom att utformas något enklare.

Kyrkan består av långhus med tresidig koravslutning, torn med lanternin i väster och sakristia i norr. Fasaderna har vitfärgad spritputs med stickbågiga fönsteröppningar. Huvudingång i väster och sidoingång i söder. Torntaket är täckt med kopparplåt och långhusets sadeltak med grönmålad järnplåt.

Kyrkorummet täcks av ett trätunnvalv med profilerad taklist. Interiörens ursprungliga prägel är i stort sett bevarad, även om förändringar skett. 1882 byggdes vindfång vid södra ingången. 1912 renoverades kyrkan efter förslag av byggmästare F A Wahlström och arkitekt Anders Roland. Västläktaren utökades då, varvid läktarbarriärens mittparti blev framskjutet, och bänkinredningen förnyades. 1924 ersattes altarprydnadens kors, nu upphängt på sydväggen, av en oljemålning av konstnären Gunnar E Ström.

1957 renoverades kyrkan åter enligt förslag av arkitekt Axel Forssén, varvid en läktarunderbyggnad tillkom och predikstolen kompletterades med ljudtak. Även dopaltaret i koret har tillkommit under 1900-talet och utformats i samma stil som den befintliga altaranordningen. Sakristian har moderniserats, men fått en järnbeslagen, medeltida dörr. 1976 tillkom ytterligare ett litet rum under läktarens södra del. Till ursprunglig inredning hör altaret, altaruppsatsens inramning, dess kors, som nu hänger på sydväggen, predikstol utom ljudtaket, nummertavlor, orgelfasad, läktarbarriär (fastän ändrad).

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Tidtypisk, nyklassicistisk enkel sockenkyrka med välbevarad exteriör, förutom att takmaterialet bytts ut. Interiören har kvar mycket av sin ursprungliga prägel, trots flera förnyelsefaser med tillskott av viss ny inredning och ny färgsättning. Inslagen av ny inredning har anpassats till kyrkans helhetskaraktär.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den stilrena nyklassicistiska sockenkyrkotypen
- interiörens bevarade ursprungliga inredning
- interiörens, trots vissa förändringar, huvudsakliga prägel av den ursprungliga karaktären

Källor och litteratur:
Inventeringsdatum: 2001-04-09
Inventerare: Cathrine Sjölund, Skara stift
Ansvar kulturhistorisk karakterisering och bedömning: Ingrid Schwanborg, Riksantikvarieämbetet, Ann-Katrin Larsson, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Elisabet Orebäck Krantz, Västergötlands museum
Rapportsammanställning: Ingrid Schwanborg

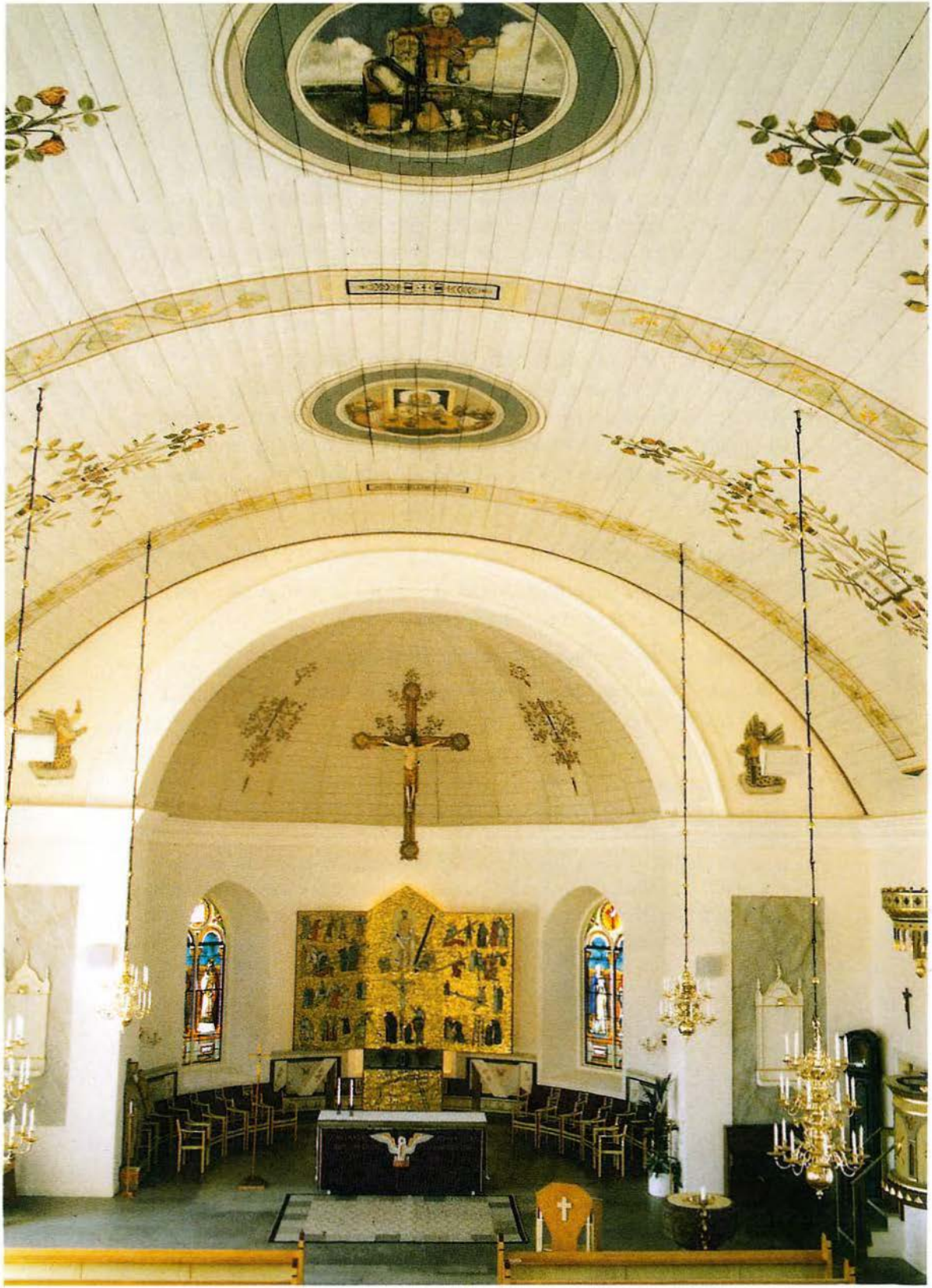

Foto Jörgen Andersson, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

LJUNGBY KYRKA

Ljungby socken, Abborren 1, Växjö stift, Ljungby kommun,
Kronobergs län, Småland

Foto B Olsson 1990, ATA

BESKRIVNING OCH HISTORIK

KYRKOMILJÖN

Ljungby kyrka är högt belägen i Ljungby stad på en gräs- och trädbevuxen kyrkotomt omgärdad av en stenmur.

KYRKOANLÄGGNINGEN

Kyrkan uppfördes 1858–59 och ersatte då en medeltida stenkyrka belägen på nuvarande gamla kyrkogården. Kyrkan utformades,troligen enligt arkitekten Albert Törnquists ritningar i en för tiden typisk stilblandning av nyklassicism och nygotik, med rektangulärt långhus med absidialt kor i väster och torn i öster. En ny, större sakristia i norr ersatte 1964 den ursprungliga. Då försågs också tornet med två envåniga toureller som nya utrymmen i anslutning till vapenhuset. Vidare ändrades lanterninen, en högre spira byggdes och det ur-

sprungligen skiffertäckta långhustaket belades med kopparplåt. Kortakets järnplåt utbyttes 1950 mot kopparplåt. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i ockragult med vita, slätputsade omfattningar och listverk.

Interiören är kraftigt omgestaltad sedan byggnadstiden genom flera renoveringar. I stort sett är endast predikstolen och orgelläktaren kvar av den ursprungliga inredningen. Orgelfasaden är delvis bevarad sedan tillkomsten 1873. 1899 fick kyrkan kvadermålade väggar, kassettindelat långhustak, ribbvalvsmålat kortak och nya öppna bänkar med profilerade gavlar samt glasmålningar i koret utförda av R Callmander, Göteborg. Idag är kyrkorummets tunnvälvda tak och absidvalvet försedda med dekormålning av Alf Munthe och A Roos från 1926 års renovering under ledning av arkitekt A Wiman. Samtidigt tillkom vindfång, nya dörrar, en ny uppgång till läktaren och altaret och altarringen ändrades. Fasaden avfärgades i rött och innerväggarna i gult och vitt. Huvuddelen av den nuvarande inredningen anskaffades vid 1964–65 års renovering ledd av arkitekt Kurt von Schmalensee: ny öppen bänkinredning, nytt fristående altare med ny altarring, altarprydnad i form av en triptyk i mosaik utförd av konstnären Sven Ljungberg, kalkstensgolvet ersatte ett trägolv. Orgelverket från 1938 ersattes av ett nytt. Predikstolen flyttades och försågs med trappa. Fasaderna avfärgades i nuvarande färger.

1997 genomfördes en renovering som bl a omfattade ommålning av bänkinredningen i en gul kulör och en absidial utvidgning av sakristian.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Ljungby kyrkas exteriör som utformats i en för den senare delen av 1800-talet tidstypisk stilblandning av nyklassicism och nygotik är trots vissa förändringar i stort sett bevarad sedan byggnadstiden och utgör en viktig historisk symbol i stadsbilden. Interiören är splittrad genom inslag av olikartad karaktär från flera omgestaltningar under de senaste 100 åren.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- att byggnaden med sin relativt bevarade exteriör har betydelse som historisk symbol och tidsdokument i stadsbilden

Källor och litteratur: Kyrkobyggnader 1760–1860, del II, Småland och Öland. Sveriges kyrkor, vol 216. Stockholm 1993
Inventeringsdatum: 1996–08–13
Inventerare: Heidi Vassi och Eva Åhman
Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Ingrid Schwanborg, Riksantikvarieämbetet, Heidi Vassi, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Eva Åhman, Smålands museum
Rapportsammanställning: Ingrid Schwanborg

ÄLMHULTS KYRKA

Stenbrohults socken, Älmhults kyrka 1:1, Växjö stift, Älmhults kommun, Kronobergs län, Småland

Foto Jörgen Andersson Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

BESKRIVNING OCH HISTORIK

KYRKOMILJÖN

Kyrkan med omgivande kyrkogård är belägen i Älmhults samhälle.

KYRKOANLÄGGNINGEN

Kyrkogården omges av cypresshäck och i norr mur av stora stenkvadrar. Många gravar har äldre stenramar bevarade. Gångarna är belagda med röd kalksten.

Kyrkan uppfördes 1929–30 efter ritningar av arkitekten Knut Nordenskjöld. Arkitekten ritade även inredningen. Kyrkan är utformad i en för nationalromantiken karakteristisk syntes av olika äldre stilar, bl a tar interiören upp senmedeltida drag med sina valv, altarskåpet, triumkrucifixet m m. Kyrkan är en pseudobasilika av vitputsad tegel som har ett treskeppigt långhus med ett smalare, rakslutet kor i söder och i norr ett lågt torn med rikt utformad kopparklädd överdel med huv och spira. I öster ett litet

Foto Ronald Andersson 1992

Foto Jörgen Andersson, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1997

Foto Axel Unnerbäck 1996

vapenhus som handikappanpassats genom en ramp. Sakristian i väster har utökats något. Taken är tegeltäckta, fönstersnickerierna mörkgröna.

Interiörens väggar och valv är vitkalkade, fönstren höga och smala, bänkarna öppna med raka gavlar, under dem trägolv, i mittgången kalkstensgolv. Färgsättningen är i mörkt gröna och grönblå nyanser med rikliga guldinslag på predikstol, nummertavla, altarskåp och triumfkrucifix. De två senare föremålen samt dopfunten är utförda av konstnären Carl Fagerberg. I korväggen över altaret finns ett runt fönster med glasmålning av Yngve Lundström. Läktarorgeln tillkom 1975 och kororgeln 1983. En invändig renovering genomfördes 1979–80.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Kyrkan med hela sin inredning är uppförd i en nationalromantisk, arkitektoniskt väl genomförd syntes av äldre stilar. Kyrkan är, med undantag för fasadfärgen, en mindre läktarunderbyggnad och en kororgel i det närmaste intakt sedan tillkomsten 1929–31, till och med armaturerna är bevarade. I stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är gestaltade av

arkitekten och är därför mycket värdefulla komponenter i kyrkans helhetsgestaltning. Kyrkan är ett välbevarat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk och sin tids kyrkoarkitektur. Den är en av länets få kyrkor från 1900-talets första hälft.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan har såväl i sin helhet som i detaljerna synnerligen ömtåliga kulturhistoriska karaktärsdrag
- kyrkan är ett i stort sett oförändrat exempel på en betydande kyrkoarkitekts verk och sin tids kyrkobyggnadskonst
- i stort sett alla delar av kyrkorummets inredning är omistliga komponenter i kyrkans helhetgestaltning
- kyrkan är en av länets få kyrkor från 1900-talets första hälft

Källor och litteratur:
Inventeringsdatum: 1996-08-14
Inventerare: Heidi Vassi och Eva Åhman
Ansvar kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Ingrid Schwanborg och Axel Unnerbäck, Riksantikvarieämbetet, Heidi Vassi, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Eva Åhman, Smålands museum.
Rapportsammanställning: Ingrid Schwanborg

Möjligheterna att på lång sikt bevara och vårda kyrkomiljöerna är i hög grad beroende av det lokala engagemanget för den egna kyrkan och kyrkorna i bygden. Det är därför viktigt att kunskaper om kyrkornas kulturvärden blir en angelägenhet för alla. Inventeringsmaterialet bör därför göras känt och lätt tillgängligt.

Rapport

Den redovisning som karakteriseringsprojekten resulterar i kan publiceras på olika sätt. Man kan välja en traditionell rapportform av det redigerade grundmaterialet med bilder, kompletterade med översikter och eventuella artiklar om t ex regionala särdrag.

Publikation

Ett annat alternativ kan vara en populärt hållen publikation, som i ord och färgbilder redovisar länets alla kyrkor.

Digitala informationssystem

Delar av materialet bör tillföras Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Materialet kan på så vis och i den omfattning som önskas göras allmänt tillgängligt via Internet. Ansvaret för urval av uppgifter som ska tillföras registret åvilar registeransvarigt museum eller länsstyrelse.

LITTERATURTIPS

Det finns ett rikt urval av litteratur om kyrkor. Lämpligen kan man söka i databassystemet LIBRIS samt Vitterhetsakademiens databas VITALIS. Datakatalogens huvudsakliga ämnesområden är arkeologi, medeltidens konst- och byggnadshistoria, numismatik samt kulturmiljövård.

Nedanstående förteckning innehåller ett urval kyrkobeskrivningar, metodböcker m m till stöd för arbetet med inventering, kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor. Beskrivningar av kyrkor och kyrkomiljöer finns också i regions-, läns- och kommunvisa sammanställningar som t ex kulturmiljö- och bevarandeprogram.

Ahlberg, H. *Dalarnas kyrkor i ord och bild.* Falun 1996
– *Västmanlands kyrkor i ord och bild.* Falun 2000
Ahlstrand, JT. *Arkitekturtermer: Stilhistoriskt bildlexikon.* 2 uppl. Lund 1976
Almqvist, B. Jämtlands medeltida kyrkor. *Fornvårdaren.* 1984
Andersson, K & Hildebrand, A. *Byggnadsarkeologisk undersökning: det murade huset.* 2 rev. uppl. Stockholm 1998
Arkivguide för byggnadsforskare. Bedoire, F. m fl Stockholm 1985
Boström, R. *Ölands kyrkor.* Stockholm 1982
Cedenhag, B. *Våra kyrkor: Jämtland, Härjedalen.* Östersund 1998
Dravnieks, G. *Byggandets ord: betydelse, ursprung, historia.* Stockholm 1988
Esbjörnsson, E. *Kyrkor i Örebro län: en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader.* Örebro 2000
Fädernas kyrkor – och framtidens: betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning. Uppsala. Svenska kyrkans utredningar (SKU) 1996:1
Glase, B. & Glase, G. *99 kyrkor: från Skåne i söder till Lappland i norr.* Stockholm 1996
Illerstad, L. *Nya svenska kyrkor. Del 1 Svealand. Del 2 Götaland. Del 3 Norrland.* Stockholm 1990–1998
Koch, W. *Arkitektur: stilhistoriskt bildlexikon.* 2 uppl. Stockholm 1985
Kulturhistorisk karakterisering av landets kyrkor. *Ekonomi och egendom. Svenska kyrkans framtida organisation.* Schwanborg, I. m fl. Bilaga 12. Uppsala. Svenska kyrkans utredningar (SKU) 1998:5
Kulturmiljövård, temanummer:
nr 6, 1989, Kyrkogårdar
nr 6, 1992, Orglar

nr 1, 1993, Kyrkorna – heligt rum och levande museum
nr 3-4, 1996, Tidernas kyrka

Kyrkobyggnader 1760–1860. Del 1 Skåne och Blekinge. Sveriges Kyrkor 210. Stockholm 1989.
Del 2 Småland och Öland. Sveriges Kyrkor 216. Stockholm 1993.
Del 3 Övre Norrland, Finland 1760–1809. Sveriges Kyrkor 217. Stockholm 1993
Del 4 Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Ångermanland. Sveriges Kyrkor 221. Stockholm 1998

Kyrkobyggnader i Kronobergs län. Vassi, H. Red. Växjö 1998

Kyrkogårdens form och miljö: planering och vård av begravningsplatser och deras byggnader. Boverket, Riksantikvarieämbetet, Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation. Stockholm 1991

Lagerlöf, E. & Svahnström, G. *Gotlands kyrkor: en vägledning.* Stockholm 1991

Malmström, K. *Centralkyrkor inom Svenska kyrkan 1820–1920: med en byggnadsantikvarisk inventering.* Stockholm 1990
– Från ÖIA till ATA: de centrala ritningsarkiven. *Bebyggelsehistorisk tidskrift,* nr 7 1984
– Kyrkornas arkitekter: förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930. Stockholm 1991

Martin, P. *Kulturhistorisk stilatlas: 1200–1830.* Stockholm 1982

Medeltida träkyrkor. Del 1. Småland samt Ydre och Kinda härader i Östergötland. Sveriges kyrkor 192. Stockholm 1983. *Del 2. Västergötland, Värmland och Närke.* Sveriges kyrkor 199. Stockholm 1985

Norberg, S. *Register över Sveriges kyrkor som är konsthistoriskt inventerade 1912–1984.* Volym 1–3. 2 uppl. Huddinge 1999

Rosell, I. *Att forska om kyrkor: vägledning om arkiv.* Stockholm 1979

Schwanborg, I. & Unnerbäck, A. Kulturhistorisk klassificering av kyrkor: ett metodprojekt. *Kulturmiljövård,* nr 3–4 1996

Staten och trossamfunden: Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven. Stockholm. Statens offentliga utredningar (SOU) 1997:43

"Stiftsböcker":

Göteborgs stift i ord och bild.	1950
Härnösands stift i ord och bild.	1953
Karlstads stift i ord och bild.	1952
Linköpings stift i ord och bild.	1949
Luleå stift i ord och bild.	1953
Lunds stift i ord och bild.	1947

Skara stift i ord och bild. 1949
Stockholms stift i ord och bild. 1946
Strängnäs stift i ord och bild. 1948
Visby stift i ord och bild. 1951
Västerås stift i ord och bild. 1951
Uppsala ärkestift i ord och bild. 1954
Växjö stift i ord och bild. 1950

Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Utgivet av Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhetsakademien. Vol. 1- . Stockholm 1912-

Sveriges kyrkobyggnader: i ord och bild jämte series Pastorum
– *Härnösands och Luleå stift.* Stockholm 1934–1935
– *Uppsala stift, Stockholms stad* Stockholm, 1934–1935
– *Västerås stift.* Stockholm 1934–1935

Unnerbäck, A. & Nordin, E. Kulturhistorisk värde? *Kulturmiljövård,* nr 1–2, 1995

Vassi, H. Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor? *Kulturmiljövård,* nr 3–4 1996

Våra kyrkor. Västervik 1990

Övre Norrlands kyrkor. *Bebyggelsehistorisk tidskrift,* nr 22 1991

Korta vägledningar, serier:

Hälsinglands kyrkor (Uppsala, ärkestiftsrådet)
Härjedalens kyrkor (Heimbygda, Östersund)
Jämtlands kyrkor (Heimbygda, Östersund)
Linköpings stifts kyrkor (Linköpings stiftsråds kyrkoberedningskommitté)
Skara stifts kyrkobeskrivningar (Skara stifts kyrkobeskrivningskommitté)
Sörmländska kyrkor (Södermanlands hembygds- och museiförbund, Nyköping)
Upplands kyrkor (Uppsala ärkestift, stiftsrådet)
Västergötlands kyrkor (Göteborgs stifts stiftsråd)
Västerås stifts kyrkor (Västerås stifts Kyrkobeskrivningskommitté)

KÄLLOR

Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Registret är ett digitalt informationssystem som innehåller uppgifter om landets bebyggelse och nås via Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se, se vidare under Databaser och register. Du kan även nå bebyggelseregistret direkt via adressen www.bebyggelseregistret.raa.se.

Projektet *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria* ("Sockenkyrkoprojektet"). Projektet är helt finansierat av Riksbankens Jubileumsfond 1996–2001 och drivs av Riksantikvarieämbetet i samarbete med Stockholms, Uppsala och Umeå universitet. Målet är att analysera kyrkobyggandets utveckling, utbredning och regionala varianter samt sätta in kyrkorna i deras kulturgeografiska och bebyggelsehistoriska sammanhang. Underlag i form av en lägesbeskrivning samt en kort historik och beskrivning tas fram för varje enskild församlingskyrka äldre än 1950. Med hänsyn till projektets bebyggelsehistoriska inriktning beaktas såväl rivna som bevarade kyrkor. De bevarade kyrkornas byggnadshistorik förtydligas också med en skalenlig planritning med byggnadsperioderna markerade.

Projektet arbetar landskapsvis. I första hand färdigställs följande landskap: Dalsland, Gästrikland, Halland, Hälsingland, Härjedalen, Jämtland, Medelpad, Närke, Skåne, Småland, Södermanland, Värmland, Västergötland, Västmanland, Ångermanland och Östergötland.

Projektgruppen arbetar parallellt med många landskap och den slutliga bilden av ett landskap erhålls först under sista projektåret, år 2002, då jämförelser kan göras. Under 2002 påbörjas publiceringen av en enkel rapportserie, som i översiktstexter, kartor och diagram lyfter fram det karakteristiska för det enskilda landskapet. Under 2001 påbörjades också arbetet med en syntesvolym som skall ge de rikstäckande aspekterna på projektets resultat. Beskrivningen av varje enskild kyrka kommer att göras tillgänglig i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister.

I *Antikvarisk-topografiska arkivet* (ATA) på Riksantikvarieämbetet i Stockholm finns bl a fotografier, ritningar, handlingar och pressurklipp. En del av materialet är digitaliserat.

Länsmuseernas arkiv innehåller viktiga komplement till materialet i ATA.

Länsstyrelsernas arkiv bör framförallt kontrolleras när det gäller beslut om tillstånd till ändringar i kyrkorna efter 1995. Detta år decentraliserades beslutsfunktionen från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna.

I vissa fall kan uppgifter behöva hämtas från *andra arkiv*, som Riksarkivet eller landsarkiven.

Pilotprojekt. Behovet av en kulturhistorisk värdering av kyrkorna påtalades av 1993 års kyrkobyggnadsutredning. Detta ledde till ett begränsat pilotprojekt omfattande kyrkorna i Tidaholms pastorat (publicerat i betänkandet *"Fädernas kyrkor – och framtidens")*. Frågan om att skapa en samlad överblick över kyrkornas kulturvärden har därefter aktualiserats både i Svenska kyrkans utredning *"Ekonomi och Egendom"* och i det statliga betänkandet *"Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven"* (se LITTERATURTIPS).

Rekommendationerna i denna handledning bygger i huvudsak på erfarenheterna från Tidaholmsprojektet samt det mera omfattande metodutvecklingsprojekt som under åren 1996–97 genomfördes i Kronobergs län av länsstyrelsen (Heidi Vassi), länsmuseet (Eva Åhman), och Riksantikvarieämbetet (Ingrid Schwanborg och Axel Unnerbäck). Syftet med metodutvecklingsprojektet var att utarbeta en modell för kulturhistorisk karakterisering av kyrkorna. Länets alla 89 kyrkor besöktes och en rapport upprättades för varje kyrka. Vidare har erfarenheter inhämtats från ett pilotprojekt som genomförts i Falköpings kontrakt under år 2001 och omfattat inventering samt kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kontraktets 50 kyrkor.

Kyrkomiljöerna med sitt rika innehåll, sin historiska förankring och sin roll som identitetsskapande symbol är ett omistligt kulturarv. Det är viktigt för Svenska kyrkan och kulturmiljövården att ha kunskap om vad man ska vara särskilt rädd om i varje kyrka för att de kulturhistoriska värdena ska bevaras. Med hjälp av denna bok kan ett sådant kunskapsunderlag tas fram.

Riksantikvarieämbetet